

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи
Освітня програма: «Соціальна робота»
Галузь знань: 23 Соціальна робота
Спеціальність: 231 Соціальна
робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього рівня «бакалавр»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ СИРОТАМИ

Здобувача/-ки освіти
Бондарук Оксани Вікторівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник
Доцент, кпн, Наталія СТЕЦА

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання)

Рецензенти

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання)

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

(підпис)

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

«___» _____ 20__ року

Рівне – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ	6
1.1. Сутність, характеристика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в науковій літературі	6
1.2. Нормативно-правове регулювання соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні	13
1.3. Психолого-педагогічні особливості дітей-сиріт	18
Висновки до РОЗДІЛУ I	25
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ	27
2.1. Провідні напрями роботи соціального педагога відносно підтримки дітей-сиріт в освітньому закладі	27
2.2. Методика роботи соціального педагога з дітьми-сиротами	32
2.3. Проблеми та труднощі в соціально-педагогічній діяльності з дітьми-сиротами	37
Висновки до РОЗДІЛУ II	40
РОЗДІЛ III. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ	42
3.1. Діагностика психологічних особливостей дітей-сиріт підліткового віку в освітньому закладі	42
3.2. Програма корекції агресивності та тривожності у дітей-сиріт підліткового віку	46
Висновки до РОЗДІЛУ III	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Одним із найважчих проявів кризи сучасного суспільства стало збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків. Втрата сім'ї найважча трагедія у житті дитини, яка залишає глибокий слід у його долі. Новим масовим явищем стало зростання соціального сирітства. Падіння рівня життя та моральних підвалин, збільшення числа сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах призвело до того, що діти часто «витісняються» на вулицю, наслідком чого є зумовлене воєнними діями. У силу недосконалості системи обліку, високої динаміки зростання кількості дітей, які втратили піклування батьків, точну кількість дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, нині у нашій країні досить складно.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну створило серйозний виклик для соціальної сфери, значно збільшивши кількість дітей, які залишилися без батьківського піклування або осиротіли. У умовах воєнного стану в Україні пріоритетними стали питання соціально-правового захисту дітей. Соціальна сфера потребує нового підходу до забезпечення повноцінного розвитку дітей відповідно до їхніх потреб, адже вони є майбутнім фундаментом держави. Економічні, соціальні та політичні конфлікти торкнулися всіх аспектів суспільного життя та груп населення, але особливо вплинули на дітей, які є головними одержувачами соціальної допомоги. Наразі першочерговим завданням є діяльність, спрямована на підтримку дітей-сиріт із врахуванням їхніх унікальних потреб і ситуації. Важливим стає поліпшення нормативно-правової бази для захисту прав дітей. Особливу увагу слід приділити організації ефективної соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми загалом [51, с. 69].

Ступінь дослідження проблеми. Кожен науковець, розглядаючи явище соціального сирітства, робить важливий внесок у тлумачення цього поняття та класифікації категорій дітей, що виникають внаслідок цієї проблеми. Означеною проблемою опікуються і сучасні науковці, які звертають увагу саме на соціальнопедагогічну підтримку дитини-сироти, її супровід та допомогу у

подоланні складнощів і проблем у період війни (Л. Волинець, А. Капська, Н. Комарова, І. Пєша, Н. Слабай, Н. Яковенко). Аналіз психологопедагогічної літератури дозволив встановити, що проблемою сирітства, особливостями соціально-психологічного розвитку дітей-сиріт, умовами їх успішної соціалізації займалися (Я. Бордіян [3], Л. Кальченко [5], Я. Раєвська), прийомну сім'ю як альтернативну форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування розглядали Г.Бевз [1], О.Бобак [2], Л.Волинець [1], Н. Комарова [1], О. Яременко [1]; досвід роботи соціального фахівця з соціалізації дітей-сиріт в умовах прийомної родини розкрито в студіях А. Дулі [4], Н. Шпиг [9] .

Мета дослідження - визначення особливостей роботи соціального педагога з дітьми-сиротами в закладах загальної середньої освіти та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності цієї діяльності.

Об'єкт дослідження - соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами.

Предмет дослідження - зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети передбачається вирішити такі **завдання**:

1. З'ясувати поняття соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в науковій літературі.
2. Обґрунтувати нормативно-правове регулювання соціальної підтримки дітей сиріт в Україні.
3. Проаналізувати технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами.
4. Здійснити діагностику психологічних особливостей дітей-сиріт.
5. Розробити програму корекції агресивності та тривожності у дітей-сиріт підліткового віку.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури з педагогіки, психології, соціальної роботи з окресленої проблеми; узагальнення та систематизація теоретичних положень щодо соціально-педагогічної підтримки; аналіз нормативно-правової бази з питань соціального захисту дітей-сиріт в Україні;

спостереження за навчально-виховним процесом; бесіди з учнями, педагогами, адміністрацією закладу освіти; методи виявлення соціально-психологічного клімату в класі; методики визначення рівня адаптації, емоційного стану, самооцінки дітей-сиріт.

Структура роботи. Робота складається із вступу, 3-х розділів та висновків до них, висновків, списку використаних джерел (56 позицій), додатків (2 позиції).

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ

1.1. Сутність, характеристика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в науковій літературі

Для будь-якого суспільства характерною є тенденція: зі спадом рівня загальнолюдських і духовних цінностей зростає кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, що відображає поширення проблеми сирітства. Це явище притаманне навіть найгуманнішим, заможним і високорозвиненим суспільствам, залишаючись гострим соціальним викликом, до якого неможливо звикнути. Збільшення числа соціальних сиріт, їхня адаптація та виховання є важливими питаннями, що потребують постійного вирішення в умовах сучасності. Сирітство пов'язане з тим, що діти змушені зростати в середовищі, де їхня особистість формується поза родинним колом і без впливу щоденного сімейного виховання. Сьогодні надання допомоги дітям-сиротам є одним із ключових завдань соціальної політики держави.

Важливість сімейного виховання для гармонійного розвитку дитини обґрунтували видатні педагоги-гуманісти: Г. Гмейнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський та інші [51, с. 70]. Питання сирітства, причини його соціального зростання та наслідки позбавлення дітей батьківської опіки досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Б. Кобзар, Н. Міщенко, В. Яковенко та ін. [22] Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив встановити, що проблемою сирітства, особливостями соціально-психологічного розвитку дітей-сиріт та умовами їхньої успішної соціалізації займалися О. Бобак [2] та О. Кравченко [6]. Соціальну адаптацію дітей-сиріт у прийомних родинах розкрито в студіях Г. Бевз [1] та О. Федорової [9]; методам, формам і технологіям соціальної роботи з цією категорією дітей присвячені наукові праці І. Єфімова [6] та І. Ляшенко [7]. Суть та особливості

соціально-педагогічної роботи з адаптації дітей-сиріт до умов прийомної сім'ї досліджували Л. Гвоздь [3] та І. Манохіна [8].

Перше науково обґрунтоване дослідження впливу умов виховання на розвиток і соціалізацію дитини-сироти в рамках традиційної моделі, що заміщує турботу – сирітський заклад – було проведено відомим американським вченим Дж. Боулбі в 1951 р. на замовлення всесвітньої організації охорони здоров'я. Результати цього дослідження виявили затримку емоційного, когнітивного та соціального розвитку дітей і не викликали сумнівів в плані необхідності відмови від сирітських закладів як моделі виховання. Дж. Боулбі прийшов до висновку, що проблема коріниться не в самій суті суспільного виховання, а у відсутності умов при яких дитина – сирота могла б встановити інтимні, емоційно насичені і стійкі відносини з об'єктом прив'язаності, що сприяють формуванню здорової, активної і соціально адаптованої особистості [11, с. 103].

Особливе місце серед категорій населення, що потребують державної та громадської турботи, посідають діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування. Саме вони поповнюють державні заклади інтернатного типу. Завдання цих установ і суспільства загалом полягає в тому, щоб виховати повноцінних, соціально здорових громадян, сформувати в них навички комунікації, що полегшить їхню інтеграцію в соціум [3, с. 90].

Узагальнення результатів аналізу наукових праць І.Ляшенко та І.Манохіної [30] дозволило визначити ключові аспекти соціально-педагогічної роботи, спрямованої на адаптацію дітей-сиріт у прийомних сім'ях. Виділяються наступні основні напрямки: 1. Соціально-психологічний. Цей аспект фокусується на налагодженні комунікації між сімейними членами, створенні позитивного емоційного середовища, розвитку відповідальності за власну поведінку і турботи про близьких, а також формуванні навичок планування власного сімейного життя. 2. Соціально-правовий. Метою цього напрямку є ознайомлення з основами житлового, сімейного, трудового та цивільного законодавства, а також з правами та пільгами, закріпленими законодавством і гарантованими державою. 3. Професійний. Даний компонент полягає у допомозі

дітям при виборі майбутньої професії, формуючи обдуманий і обґрунтований підхід до цієї важливої життєвої сфери. 4. Соціально-побутовий. Цей напрям охоплює розвиток практичних навичок управління сімейними фінансами, ведення спільного господарства, організацію домашнього побуту, догляд за собою, а також створення планів для сімейного дозвілля. Такий системний підхід сприяє всебічному розвитку дітей-сиріт у прийомних сім'ях, забезпечуючи їм необхідні умови для комфортної інтеграції в нове середовище [30].

Поняття «соціальна педагогіка» разом із його основними ідеями почало формуватися у другій половині XIX століття. Вперше цей термін був запроваджений у 1844 році видатним німецьким педагогом К. Магером (1810–1858). У своїх працях він запропонував розглядати соціальну педагогіку як альтернативу індивідуалістичним та колективістським підходам до виховання. Важливим вкладом у розвиток цієї концепції стали також ідеї іншого німецького педагога, Ф. Дістервега. У своєму творі «Керівництво до освіти німецьких учителів» він акцентував увагу на необхідності врахування соціального контексту, в якому живе дитина, її оточення та часу, в якому вона виховується. За словами Дістервега, процес виховання повинен спиратися не лише на загальні принципи людської природи, а й враховувати індивідуальні риси кожної дитини, а також специфіку умов, в яких вона перебуває. Він наголошував на важливості глибокого розуміння людської сутності й соціальних зв'язків, вважаючи це ключовою передумовою успішного виконання виховної місії педагогів [1].

Соціально-педагогічна діяльність вирізняється партнерською взаємодією між соціальним педагогом і особою, яка потребує підтримки у вирішенні труднощів, що виникають у її стосунках із суспільством. Ця діяльність є спільною працею двох учасників – людини, яка опинилася у складній ситуації, та соціального педагога. Їхня співпраця спрямована на подолання життєвих труднощів і підготовку людини до самостійного вирішення майбутніх проблем. У міжнародній практиці соціального педагога часто називають *social educator*, що акцентує увагу на його ролі як соціального наставника або вихователя [25].

Нині існує кілька різних підходів до визначення сутності соціальної

педагогіки, кожен із яких має свої акценти та тлумачення. Основні з них включають такі погляди:

- Соціальна педагогіка як наукова галузь, що досліджує соціальну роль загальної педагогіки та процес виховання у всіх вікових групах (Х. Міскес, німецький фахівець у цій сфері).

- Діяльність, спрямована на швидку адаптацію молоді до умов соціального середовища, а також на запобігання негативним відхиленням від прийнятих норм поведінки (Е. Молленхауер, німецький дослідник).

- Наука, яка аналізує вплив соціального оточення на виховання особистості (В. Сухомлинський).

- Галузь педагогіки, що вивчає закономірності та способи оптимізації взаємодії людини з її соціальним середовищем (О. Доготар).

- Сфера знань, пов'язана з дослідженням соціального виховання в межах процесу соціалізації особистості (А. Макаренко).

- Розділ педагогічної науки, що аналізує явища та закономірності цілеспрямованого педагогічного впливу (соціальне виховання, соціальне навчання, соціально-педагогічна підтримка тощо) на соціальний розвиток і формування особистості як у межах соціальних норм, так і в умовах відхилень від них (А. Богуш).

Отже, соціальна педагогіка розглядається в широкому контексті як сфера науки, яка аналізує процеси виховання, адаптації та взаємодії особистості із соціальним середовищем, маючи розмаїття підходів і трактувань залежно від науковця чи школи думок [21].

Суб'єктами соціально-педагогічної діяльності можуть виступати соціальні педагоги, вихователі, батьки чи опікуни, а також організатори, які виконують відповідні функції. У соціальній педагогіці виокремлюють два ключові напрями: особистісний: орієнтується на індивідуальний розвиток особистості в контексті суспільних взаємин; соціальний: аналізує суспільні аспекти виховання та процесу соціалізації. Особистісний напрям, також відомий як «індивідуальна» педагогіка, розглядає соціальну педагогіку як науку про формування та розвиток

особистості. Його ідейні корені сягають праць таких мислителів, як Джон Локк і Жан-Жак Руссо. У межах цього напрямку сформувалися два основних підходи: умовногуманістичний і консервативний [24].

Видатний український педагог В. Сухомлинський залишив значну спадщину, насичену ідеями гуманізму. У центрі його педагогічної філософії знаходяться любов до дитини, повага до її унікальності та прагнення допомогти кожному учневі розкрити свій індивідуальний потенціал. На його думку, учитель повинен у кожній дитині бачити неповторну особистість і всіляко сприяти її самореалізації. Аналіз наукових та інших робіт, що стосуються природи соціальної педагогіки, дозволив виділити кілька основних підходів і ключових чинників, які вплинули на формування цього напрямку в педагогіці. До них належать:

- особистісно-соціальний підхід, який акцентує увагу на ролі соціального середовища у розвитку особистості;
- соціоособистісний підхід, що відображає суспільний запит на виховання нового покоління;
- середовищний підхід, пов'язаний із розвитком соціології як науки та практичної діяльності [18, с. 61].

Варто підкреслити, що ці методи тісно взаємопов'язані та доповнюють одне одного у процесі осмислення витоків соціальної педагогіки. Кожен підхід формувався під впливом педагогічних концепцій різних мислителів, які прагнули глибше зрозуміти та висвітлити ключові аспекти даної дисципліни.

Особливу увагу заслуговують діти-сироти та ті, хто залишився без батьківського піклування. Вони часто стикаються з ситуаціями, в яких необхідна спеціалізована допомога, зокрема соціально-педагогічна підтримка. Щоб забезпечити їм ефективну підтримку, науковці та практики розробили низку підходів, спрямованих на пояснення їхніх потреб та пошук найкращих способів допомоги. Далі наведено кілька таких підходів.

1. Теорія прив'язаності підкреслює вирішальну роль ранніх стосунків дитини з дорослими, зазвичай батьками. Саме цей зв'язок є фундаментом для її

емоційного, соціального та когнітивного розвитку. Якщо дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, не має досвіду стабільної та безпечної прив'язаності, це може спричинити: труднощі з емоційною регуляцією; проблеми з довірою до світу; перешкоди у формуванні здорових стосунків; складну соціальну адаптацію [29].

2. Теорія соціального навчання стверджує, що розвиток дитини відбувається через спостереження, імітацію та взаємодію з оточенням. Діти, наче «губки», вбирають моделі поведінки дорослих, які їх оточують. Проте діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто обмежені у можливості бачити позитивні приклади сімейних стосунків. Якщо в дитинстві вони спостерігали лише конфлікти або деструктивну поведінку дорослих, їм значно складніше опанувати важливі соціальні навички: конструктивне спілкування; мирне розв'язання конфліктів; емпатію, чесність та доброзичливість.

3. Екологічна теорія розвитку (за У. Бронфенбреннером) розглядає дитину не як ізольований об'єкт, а як частину складної системи взаємопов'язаних рівнів оточення. Для соціального педагога важливо розуміти, що розвиток дитини-сироти є результатом взаємодії її особистісних характеристик із рівнями екологічного середовища: безпосереднє оточення (сім'я, інтернатний заклад, школа, друзі); взаємодія між елементами мікросистеми (наприклад, зв'язок між вихователями та вчителями); соціальні структури, що впливають на дитину опосередковано (органи опіки, місце роботи батьків, соціальна політика громади); культурні цінності, закони, ідеологія та суспільні норми; часовий вимір (історичні події, вікові кризи, тривалість перебування в закладі). У дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, часто спостерігаються порушення на декількох рівнях одночасно. Руйнація базового рівня сім'ї призводить до розриву зв'язків у мезосистемі та спотворення сприйняття суспільних норм, що потребує комплексної корекційної роботи соціального педагога[21].

4. Теорія життєстійкості фокусується на здатності дитини успішно

адаптуватися та розвиватися попри критичні обставини: сирітство, втрату близьких або жорстоке поводження. Життестійкість не є статичною рисою, вона формується завдяки взаємодії індивідуальних особливостей дитини та захисних факторів оточення. Ключові фактори подолання труднощів: наявність хоча б одного значущого дорослого, який надає стабільну емоційну підтримку; розвинені соціальні навички, позитивна самооцінка, почуття гумору та віра у власну спроможність впливати на життя. Теорія доводить, що досвід травми не є остаточним вироком. Завдяки вчасному втручанню та створенню підтримуючого середовища, діти-сироти здатні не лише відновитися, а й досягти високого рівня соціальної успішності [47].

5. Гуманістичний підхід. В основі цього підходу лежить визнання кожної дитини унікальною особистістю, яка має внутрішню потребу в самореалізації та самоактуалізації. Згідно з цією теорією, дитина – не пасивний об’єкт виховання, а активний творець власної долі. Для розкриття внутрішнього потенціалу дітям-сиротам життєво необхідні безумовне прийняття, емпатія та безпечне середовище. Соціальний педагог виступає не як контролер, а як фасилітатор, який створює умови, де дитина може повірити у власну цінність. Його завдання забезпечити любов та підтримку, щоб цей природний процес не зупинився через травматичний досвід минулого [29].

Усі ці теорії, подібно до різноманітних лінз, дозволяють глибше осягнути складний світ дитини-сироти, допомагаючи зрозуміти, як надати їй підтримку на шляху до щасливого та успішного життя. Використовуючи ці знання на практиці, соціальні педагоги й працівники перетворюються на своєрідних садівників, які дбайливо культивують потенціал та внутрішній світ цих особливих дітей [25].

Отже, соціально-педагогічна діяльність сприяє формуванню особистості з моменту її народження, забезпечуючи виховання, фаховий супровід та підтримку на кожному етапі суспільного становлення. Цей процес тісно пов'язаний із традиціями, культурою та соціальним досвідом середовища, у якому людина живе та реалізує свій потенціал.

1.2. Нормативно-правове регулювання соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні

Тема надання соціальних послуг дітям-сиротам залишається недостатньо висвітленою в юридичній літературі. У цьому напрямі можна виокремити два основні блоки теоретичних досліджень. Перший зосереджується на проблемах інституційного догляду та необхідності переходу до індивідуалізованого надання таких послуг у сімейному середовищі або в межах територіальних громад, де проживають діти-сироти. І. Ярмолинська аналізує міжнародний досвід у цьому питанні, зокрема переходу від інституційного підходу до соціальних послуг догляду, значно ближчих за своєю суттю до сімейних методів [54, с. 157]. Український інститут соціальних досліджень детально проаналізував феномен сирітства і виявив проблеми в існуючій системі утримання дітей-сиріт. Встановлено, що діти, позбавлені батьківської опіки, відстають у розвитку від своїх однолітків із сімей уже в перший рік життя. До того ж П. М. Петровський та М. М. Обіход досліджували принципи публічного управління розбудовою системи соціальних послуг для дітей і родин у межах місцевих громад [5, с. 150]. Другий блок досліджень аналізує різноманітні форми надання послуг догляду та виховання, підкреслюючи їхні переваги та недоліки. Наприклад, Л. Лешанич описує організацію та функціонування патронатної сім'ї. Водночас автор звертає увагу, що така форма не сприймається як окремий вид соціальної послуги у сфері догляду та виховання дітей [5, с. 150].

Окреслюючи види соціальної допомоги сиротам, Я. Раєвська виокремлює потребу забезпечення умов для максимально високого рівня фізичного та психічного здоров'я дітей-сиріт. Також дослідниця наголошує на важливості доступу до якісної освіти, можливості повної реалізації потенціалу дитини, розвитку почуття самоідентичності, навичок міжособистісного спілкування та впевненості у різних ситуаціях суспільної взаємодії [3, с. 90].

Основним Законом, що регулює захист дітей в Україні, є Конституція України, яка закріплює конституційні права і свободи громадян, у тому числі

дітей. Зокрема, Конституція України закріплює один із ключових принципів функціонування сучасної демократичної держави, відповідно до якого забезпечення умов для гідного життя і вільного розвитку особистості є не лише особистою справою кожного громадянина чи їхніх родин, а й одним із головних пріоритетів державної політики. Саме рівень ефективності соціальної політики виступає важливим індикатором успішності діяльності держави. Це дозволяє оцінити, наскільки якісно держава виконує свій конституційний обов'язок із гарантування та захисту прав і свобод людини та громадянина [24].

Одним із ключових міжнародно-правових документів є Конвенція ООН про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 року та ратифікована Україною 27 лютого 1991 року [38]. Для України вона набула чинності 27 вересня 1991 року, закріпивши основні права дітей. Конвенція визначає, що кожна дитина має право на особливий захист і підтримку держави у випадках, коли її вилучають із сімейного середовища на певний час або якщо її найкращі інтереси ставлять під питання можливість залишення в такому середовищі. Ці положення викладені у статті 20. Крім того, документ гарантує фундаментальні права, серед яких право на життя, право мати ім'я і громадянство, право користуватися сучасними медичними послугами, право на соціальне забезпечення, право на освіту, право на відпочинок і дозвілля. Особливу увагу Конвенція приділяє захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства, усіх форм експлуатації, а також забезпеченню правової допомоги й гуманного ставлення до дитини [38].

Важливу роль у регулюванні питань соціальної підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з інвалідністю відіграє базовий закон соціальної підтримки дітей-сиріт, а саме Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [37]. У документі детально визначено структуру установ для підтримки таких дітей, а також окреслено основні напрями їхньої діяльності. Закон забезпечує додаткові гарантії захисту прав на майно та житло для зазначеної категорії дітей. Водночас серед ключових проблем дитинства наголошується на низькій ефективності профілактичної

роботи з неблагополучними сім'ями, значному поширенні практики позбавлення батьківських прав та явищі соціального сирітства. Одним із головних завдань є впровадження заходів, спрямованих на профілактику сімейного неблагополуччя [37]. Що передбачає своєчасне виявлення сімей у складних життєвих обставинах, надання їм індивідуалізованої допомоги на міжвідомчій основі, а також пріоритетне забезпечення умов для виховання дітей у біологічних родинах.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», діти, які залишилися без батьківського піклування через смерть батьків, позбавлення їх батьківських прав, хворобу або з інших причин, мають право на особливий захист і підтримку від держави. У випадках, коли відсутній один або обидва батьки чи опікуни, це підтверджується відповідними нормативно-правовими актами, що слугують підставою для надання таким дітям матеріальної допомоги та пільг, передбачених законодавством України [38].

Порядок збереження, управління та оренди житлових приміщень або іншого майна, пов'язаного з дитиною, регулюється постановами Кабінету Міністрів України. Держава сприяє вихованню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує передачу таких осіб під опіку чи піклування, а також надання житла, перебуваючого на державному утриманні. Крім того, держава сприяє передачі майна таким дітям чи їх опікунам, а у випадку його повернення забезпечує порядок передачі цього майна під державну опіку у день набуття права опіки чи піклування [48, с. 125].

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які передані до закладів чи сімей, влаштовані у будинки відповідного типу, перебувають під опікою або з інших причин не можуть проживати у зазначених будинках, надається спеціальне житло. Це житло організовується за місцем їх походження або проживання. Держава також забезпечує матеріальну допомогу дітям, які перебувають під опікою родичів, опікунів, у дитячих будинках сімейного типу або прийомних сім'ях. Порядок такої підтримки визначається чинним законодавством України. Окрім того, держава гарантує працевлаштування дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського

піклування, після їх виходу з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, будинків сімейного типу або прийомних сімей. Це стосується і тих, хто завершує навчання в державних чи комунальних навчальних закладах [40].

Одним із засадничих нормативних документів, положення якого спрямовані на захист інтересів дітей, є Постанова Верховної Ради України «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні» (2020) [41]. Її прийняття зумовлене «накопиченням проблемних питань у сфері забезпечення та захисту прав дитини, виникненням нових викликів, пов'язаних із збройним конфліктом на сході України, безсистемним реформуванням базових процедур та структур, завдання яких полягає у забезпеченні та дотриманні прав дітей» [15]. Постанова визначає напрями, що потребують аналізу та коригування, а також окреслює заходи, реалізація яких сприятиме захисту інтересів дітей.

Сімейний кодекс України приділяє особливу увагу захисту прав та інтересів дітей. Статтею 243 визначено порядок здійснення опіки та піклування, що спрямовані на утвердження гарантій для осіб, які потребують сторонньої допомоги. Опікун, призначений державою, має обов'язок захищати права і забезпечувати інтереси громадян, які є недієздатними або частково дієздатними, включно з неповнолітніми, котрі залишилися без батьківського піклування. Він також вирішує питання необхідності залучення одного з батьків до участі у вихованні та освіті дитини. У таких ситуаціях опікун виступає єдиним законним представником неповнолітнього, представляючи його в стосунках із фізичними чи юридичними особами, освітніми, медичними установами, органами соціального захисту або судовими інстанціями [50].

За даними Державної служби у справах дітей, станом на червень 2025 року в Україні проживає 61,5 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [20]. Із них 91,2 % уже перебувають у сімейних формах виховання, де забезпечуються соціальними послугами з догляду в умовах, наближених до сімейних. Водночас близько 4 тисяч дітей досі перебувають в інтернатних закладах. Така ситуація зумовлює потребу в розвитку та вдосконаленні системи

відповідних соціальних послуг. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги», послуга з догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних, є базовою. Її надання є обов'язком місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: Київської міської та районних у м. Києві державних адміністрацій, а також виконавчих органів сільських, селищних і міських рад [40].

Сучасні реалії вимагали пошуку нових підходів, тому створено Координаційний штаб із захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Його метою є забезпечення узгодженості дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних установ, а також органів місцевого самоврядування щодо питань захисту прав дітей у цей складний період [43].

Запуск чат-бота «Дитина не сама» забезпечує ефективний спосіб швидко повідомити про необхідність допомоги дітям у різних життєвих ситуаціях. Зокрема, він стане в пригоді, якщо дитина загубилася, знайдена без супроводу дорослих, або якщо ви співпрацюєте з міжнародними організаціями, які готові надати притулок українським дітям. Крім того, через чат-бот можна отримати консультації з інших питань, пов'язаних із захистом прав дитини. Громадяни, які бажають допомогти дітям, що опинилися у складних життєвих умовах під час воєнного стану, мають можливість тимчасово взяти їх під опіку у своїй родині. Для цього варто звернутися до служби у справах дітей за місцем проживання або скористатися функціями чат-бота «Дитина не сама». Фахівці соціальних служб нададуть вичерпну інформацію та необхідні рекомендації для вирішення цього питання [12].

В свою чергу автори Бурак В.Я. та Бук М.О. обґрунтували, що соціальна послуга з догляду та виховання в умовах, наближених до сімейних, є вагомою гарантією для дітей, позбавлених батьківського піклування та сиріт. Саме така організація сприяє створенню сімейного середовища, яке забезпечує гідний рівень життя дітей відповідно до міжнародних та європейських стандартів прав дитини. Ефективність реалізації запропонованої Стратегії безпосередньо залежить від формування чинного юридичного механізму забезпечення права

дитини на виховання в сім'ї. Серед очікуваних результатів виконання Національного плану в сфері доступу до соціальних та інших послуг у територіальній громаді для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено забезпечення 100% охоплення необхідними соціальними послугами всіх дітей цієї категорії, які їх потребують. Також важливим завданням є збільшення частки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким забезпечено право на виховання у сімейному середовищі [5, с. 158].

Отже, нормативно правове регулювання соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні становить собою систему, що інтегрує різні органи та установи, має забезпечувати всебічну підтримку дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування. Це охоплює не лише процес влаштування у різноманітні форми виховання, але й подальшу допомогу в адаптації до нового способу життя після виходу з інтернатів чи прийомних сімей. Ключовим аспектом вважаємо створення дієвої правової бази, яка спирається на міжнародний досвід і гарантує захист прав дітей-сиріт на всіх етапах їхнього соціального становлення. Ця база повинна включати розробку законодавчих норм, що регулюють процес усиновлення, функціонування прийомних сімей, а також забезпечення фінансової та соціальної підтримки.

1.3. Психолого-педагогічні особливості дітей-сиріт

Основи формування уявлення про себе закладаються ще в ранньому дитинстві, коли ключовим середовищем для дитини стають її взаємини з дорослими, особливо батьками. Саме через ці взаємодії дитина отримує зворотний зв'язок, який сприяє вибору її ставлення до себе. Схвальні оцінки з боку значущих дорослих допомагають створити позитивний образ самого себе, водночас постійна критика і акцент на невдачах можуть стати причиною формування негативного самовідношення. Інтелектуальний розвиток дитини також має важливе значення, адже, як вважають багато зарубіжних дослідників,

він покращує рівень адаптивності особистості. Ще одним впливовим чинником, що істотно визначає ставлення дитини до себе, є соціальна взаємодія з ровесниками. З моменту вступу до школи її самовідношення поступово змінюється під впливом нового соціального середовища, яке відкриває можливості для формування нових моделей поведінки. Зазвичай успішна діяльність сприяє підвищенню самооцінки і зміцненню позитивного образу власного «Я». Крім того, процес порівняння своїх досягнень із результатами однолітків впливає на розуміння дитиною себе та її самовідношення [11, с. 106].

Діти-сироти зіштовхуються з численними проблемами, серед яких складнощі у встановленні міжособистісних зв'язків, високий рівень тривожності, неправильне сприйняття власної особистості, схильність до агресивної поведінки, а також накопичення негативного життєвого досвіду, нездорових цінностей і моделей поведінки, С. Курінна акцентує увагу. Це вказує на глибокі соціально-психологічні труднощі та дезадаптацію, властиві дітям у дитячих будинках. Загалом ці діти часто мають проблеми із соціалізацією, що проявляються у нестачі соціальних навичок для налагодження особистих стосунків, обмеженій здатності вирішувати життєві проблеми, низькій самооцінці, підвищеній емоційній нестабільності та складнощах у формуванні ефективних міжособистісних взаємин [27, с. 352].

Демчук О. О. та Лазарчук В. В. звертають увагу на те, що більшість дослідників акцентують увагу на порівнянні розвитку дітей-сиріт із дітьми, які виховувались у сімейному середовищі. Відсутність матері при цьому розглядається як серйозний негативний чинник. Це виправдано, адже такі діти часто стикаються з явищами, як-от зниження інтелекту, важка соціальна адаптація та схильність до агресивної поведінки. Сучасні дослідження вказують, що розвиток дітей-сиріт не лише відрізняється від тих, хто виріс у сім'ях, але й носить якісно інший характер. Особливості їхньої поведінки зумовлені прагненням знайти «об'єкт прив'язаності, маму» і супроводжуються складною комбінацією порушень та компенсаторних процесів. У результаті дії цих механізмів виникають новоутворення, серед яких ключовим є переорієнтація

емоційної регуляції на групу однолітків. Це може проявлятися у вигляді симбіотичної залежності від групи, схильності до самоізоляції, підвищеної аутостимуляції і самотивації [11, с. 106].

Дослідження І. Дубровіної, яка порівняла розвиток дітей у сім'ях та інтернатних закладах, підтверджують: вихованці поза сімейним оточенням часто відстають у фізичному та психічному розвитку. Основними причинами цього є: недоліки виховної системи, ігнорування індивідуальних та вікових особливостей дитини; авторитарний стиль, педагоги часто використовують свою владу та емоційну залежність дитини від їхньої уваги задля тотального контролю; пріоритет побуту над психікою, акцент робиться на режимі дня та харчуванні, тоді як психологічний комфорт залишається поза увагою; дефіцит свободи, сувора регламентація та монотонність життя позбавляють дитину можливості самостійно обирати власну лінію поведінки [9, с. 106].

Девіс Л. зазначає, що вихованці дитячих будинків суттєво відрізняються у своїй взаємодії з людьми порівняно з дітьми, які ростуть у сімейному середовищі. Вони демонструють підвищений інтерес до дорослих, проте їхня активність у спілкуванні є значно нижчою. Для таких дітей характерне прагнення до примітивних, суто індивідуальних контактів, слабо виражений інтерес до спільної діяльності та ділової співпраці [9].

Особлива риса цих дітей полягає у певній дистанційності дорослого від їх пізнавальної активності. Співпраця з дорослими зазвичай обмежується лише конкретними ситуаціями, а прагнення до тривалої та продуктивної взаємодії майже не спостерігається. Вихованці не намагаються привернути увагу дорослих до навколишніх предметів, обговорювати їх чи задавати питання пізнавального характеру. Наприклад, під час читання книг вони практично не проявляють ініціативи: не ставлять запитань, не висловлюють власні думки щодо змісту прочитаного.

У результаті така несформована прив'язаність до дорослих і відсутність спільної співпраці призводять до того, що діти мало орієнтуються на зразок поведінки оточуючих дорослих. Це перешкоджає засвоєнню культурних

цінностей та досягнень людства, а також ускладнює їхню адаптацію до навколишнього світу [9, с. 108].

Попри зростаючу зацікавленість дитини до взаємодії з дорослим та готовність виконувати будь-яке завдання педагога, психологи зауважили, що таке прагнення має специфічні особливості. Зокрема, мотивація дитини до виконання завдань педагога часто ґрунтується не на сприйнятті цих задач як навчальних – тобто спрямованих на отримання нових знань або навичок, – а головним чином на бажанні здобути схвалення дорослого та привернути його увагу. Аналіз вихованців дитячих будинків виявив, що таке прагнення свідчить про невміння дітей сприймати дорослого як учителя та підходити до завдань саме з точки зору навчальної діяльності. Всі зазначені фактори, включаючи недостатньо налагоджені взаємини між дорослими та дітьми у дитячих будинках, негативно впливають на формування навчальної активності й загальний розвиток особистості дитини [30].

Психоемоційний стан дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування характеризується комплексом особливостей, зумовлених травматичним досвідом [23, с. 157]:

- порушення базової довіри: Дефіцит стабільної турботи в ранньому віці призводить до формування негативного образу «Я». Дитина сприймає себе як «негідну любові» або «зайву», що суттєво підриває її самооцінку.

- емоційна лабільність: Спостерігаються різкі порушення емоційно-вольової сфери. Це може проявлятися як у формі імпульсивності та збудженості, так і в стані емоційної загальмованості (відчуженості).

- дефіцит емоційного інтелекту: Труднощі з адекватним вираженням власних почуттів та розумінням емоцій інших людей (низький рівень емпатії).

- соціальна дезадаптація: Через брак позитивного досвіду спілкування дітям складно будувати глибокі довірливі стосунки як з однолітками, так і з дорослими [23, с. 157].

Життя в будинках для дітей-сиріт є непростим для дитини, оскільки там практично відсутній особистий простір. Зазвичай він обмежується невеликою

ділянкою, як-от стіна над ліжком або тумбочка з власними речами, які постійно перебувають під контролем вихователів. Така постійна «публічність» і нестача приватності заважають дитині самостійно керувати своїми взаємодіями із зовнішнім світом, а також ускладнюють розвиток її індивідуальності. Умови життя в дитячому закладі формують певну соціальну роль вихованця, яка подавляє можливість особистісного вираження. У результаті це обмежує здатність дитини в майбутньому самостійно будувати своє життя, опираючись на власні внутрішні ресурси [22].

Українські дослідниці Н. Комарова та І. Пеша справедливо зазначають, що деформації у процесі соціалізації вихованців інтернатів зумовлені специфікою умов їхнього проживання. Це створює серйозні бар'єри для успішної інтеграції в суспільство у дорослому житті. Отримавши повну свободу дій після випуску, значна частина молоді опиняється в зоні ризику щодо вибору асоціального шляху. Дослідження Н. Комарової наводить приголомшливу статистику: кожен п'ятий випускник інтернату залишається без даху над головою, кожен другий вчиняє протиправні дії, кожен сьомий здійснює спробу самогубства [21, с. 167].

Експерти [54] визначили низку факторів, які негативно впливають на адаптацію дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у суспільстві. Серед них:

- обмежений вибір професії через невідповідність інтересів та здібностей;
- проблеми з самооцінкою, яка може бути завищеною або заниженою;
- недостатньо розвинуте критичне мислення, що робить таких дітей менш сприйнятливими до зауважень і підвищує ризик прийняття неправильних рішень;
- неспроможність ефективно діяти в складних ситуаціях — аналізувати обставини чи знаходити альтернативні шляхи вирішення;
- фінансова нестабільність та брак матеріальної підтримки;
- невпевненість у власних силах і схильність сподіватися на сторонню допомогу;
- труднощі у гармонізації власних інтересів з інтересами інших членів

колективу.

Сироти мають як загальні риси, притаманні всім дітям, так і деякі унікальні. Л. М. Шипіцин та інші вказують, що «наслідками сирітства є шкода для психічного та соціального розвитку дитини, позбавленої батьківського піклування» [53, с. 206]. У дітей-сиріт знижений загальний психічний тонус, порушені процеси саморегуляції, що призводить до погіршення настрою. Вони часто відчують тривогу і невпевненість у собі, знижують емоційні та когнітивні взаємодії, що в свою чергу гальмує їх інтелектуальний розвиток. Причини фізичних та психічних розладів у дітей-сиріт є різноманітними. Оскільки більшість із них мають негативну спадковість, зокрема через шкідливі звички батьків, кількість дітей з вродженими психічними та неврологічними патологіями постійно зростає. У цій категорії дітей вища ймовірність наявності вроджених фізичних і психічних вад, що може бути пов'язано з зачаттям у стані сп'яніння або з перериванням вагітності. Крім того, діти, які живуть у дитячих будинках, часто страждають від психопатологічної спадковості, зокрема розумової відсталості та шизофренії.

Сироти зазвичай зіштовхуються з труднощами у вирішенні конфліктів із дорослими, тоді як їхні однолітки у подібних ситуаціях часто вдаються до агресії та не визнають власної провини. Це вказує на переважання захисної поведінки в конфліктних обставинах. У дитячому будинку діти-сироти отримують шанс спілкуватися з однолітками, проте вони не мають свободи вибору співрозмовників, як це доступно дітям у звичайному середовищі. Вони стають невід'ємною частиною соціальної групи, де взаємини між дітьми нагадують сімейні зв'язки, подібні до тих, які існують між братами та сестрами. З одного боку, така безумовність у стосунках сприяє емоційній стабільності, оскільки група однолітків виконує функцію своєрідного сімейного аналога. З іншого боку, ці контакти сприяють формуванню рівноправних стосунків із незнайомцями, покращують комунікативні навички та розвивають здатність об'єктивно оцінювати свої якості, необхідні для побудови дружніх відносин [44, с. 48].

Провідним принципом роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими

батьківського піклування, був принцип гуманізму. «Я переконався, – пише В.Сухомлинський, – що найстрашніше в житті – це скалічене, понівечене дитяче серце і що воно найбільше потребує любові, ласки, піклування, уваги, добра» [4, т. 4, с. 35]. У досліджуваний період значну увагу було зосереджено на організації соціальної підтримки різних груп дитячого населення, зокрема дітей-сиріт. Окрім відомих форм допомоги, таких як забезпечення їжею, одягом, взуттям чи надання послуг на кшталт домашньої підтримки та юридичної допомоги, почали створювати спеціалізовані заклади для дітей-утікачів [18, с. 61].

В результаті аналізу наукових джерел було визначено низку соціальних особливостей, характерних для дітей-сиріт. Серед основних рис виокремлюють труднощі у формуванні навичок самостійного життя, вміння будувати особисті плани та створювати власну сім'ю. У багатьох випадках спостерігається споживче ставлення до життя, схильність до асоціальної поведінки, наркотизації, а також нездатність ефективно орієнтуватися в сучасному світі, адаптувати поведінку відповідно до змінних обставин чи змінювати власні запити. Такі діти мають труднощі з організацією праці, не завжди можуть успішно адаптуватися до життєвих умов і вирішувати складні життєві ситуації. Це часто проявляється у проблемах з пошуком роботи, отриманням житла, облаштуванням побуту, управлінням фінансами та захистом своїх прав. До цього додається феномен «ми», який характеризує їхню залежність від групової ідентичності. Серед психологічних особливостей виділяються наслідки браку батьківської любові та підтримки, а також ранньої емоційної депривації через відсутність матері. Це призводить до недостатнього розвитку механізмів ідентифікації, хронічного стану фрустрації, зниження рівня самоорганізації та цілеспрямованості. Крім того, нерідко виникають труднощі зі статевою ідентифікацією, що є наслідком зазначених психологічних травм [26, с. 120].

Отже, серед негативних проявів соціалізації дітей-сиріт найгостріше постають проблеми педагогічної занедбаності та важковиховуваності. Остання виявляється у конфліктності й емоційній неврівноваженості, що зумовлює опір педагогічним впливам, труднощі в корекції поведінки та потребує від вихователя

додаткових зусиль для перевиховання дитини. Це зумовлює необхідність якісної соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на підтримку особистісного розвитку, профілактику девіантної поведінки та виправлення недоліків соціалізації.

Висновки до РОЗДІЛУ I

Проблема сирітства в Україні залишається актуальною й серйозною, причинами якої є як економічні, так і культурні та психологічні фактори. Для її подолання необхідно посилити роботу в напрямку запобігання цьому явищу, зокрема через розширення соціальної підтримки для сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Особлива увага має бути приділена підвищенню культурного й духовного рівня суспільства, з фокусом на пропагуванні сімейних цінностей як основи здорових взаємовідносин. Розвиток та активне впровадження сімейних форм виховання для дітей-сиріт сприятимуть їхній успішній інтеграції у суспільство. Турбота про дітей, які втратили батьківське піклування з різних причин, повинна стати одним з пріоритетів державної соціальної політики.

Аналіз нормативно-правових документів дає підстави стверджувати, що питання соціального захисту дітей постійно перебуває в полі зору держави. Розв'язувати питання забезпечення прав дитини покликані органи державної влади та місцевого самоврядування. До їхньої структури входять служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Пріоритетним напрямом їхньої діяльності є створення умов для виховання дітей-сиріт у родинному колі. Насамперед популяризується усиновлення, опіка та піклування. Якщо ж такої можливості немає, проводиться робота щодо їхнього влаштування в альтернативні форми сімейного виховання: прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу чи патронатні родини.

На основі порівняння розвитку дітей із сімей та дітей-сиріт вказує на сповільнене становлення інтелектуальних здібностей, емоційної сфери та

характеру у останніх. Несприятливе середовище дитячих будинків має особливо помітний вплив на дітей. Дослідження показують, що діти-сироти, які перебувають в інституційних умовах, мають підвищену ймовірність стикається із труднощами у розвитку у порівнянні зі звичайними школярами. У таких дітей формується особливий механізм адаптації до специфічних умов життя, який може значно впливати на їхню особистість. Педагогічні труднощі в роботі з дітьми-сиротами часто пов'язані із соціально-педагогічною занедбаністю, що виникає через перебування в інтернатних закладах, а також з девіантними проявами, які могли спостерігатися ще до їх потрапляння у ці установи.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ

2.1. Провідні напрями роботи соціального педагога відносно підтримки дітей-сиріт в освітньому закладі

У сучасній Україні питання захисту прав дітей-сиріт, які залишилися без батьківського піклування, набуває особливого значення. Такі діти потребують не лише матеріальної підтримки, але й насамперед системного підходу до забезпечення їхніх потреб. Це включає всебічну допомогу з боку фахівців соціальної сфери, здатних врахувати емоційний стан, оздоровлення, освіту і соціальну адаптацію дитини. Соціальна робота в цьому напрямі є одним із головних інструментів державної підтримки й громадських ініціатив. Соціальні працівники відіграють ключову роль у виявленні індивідуальних проблем кожної дитини, створенні плану допомоги, узгодженні взаємодії між освітніми, медичними й іншими установами. Вони також виступають захисниками інтересів дітей, супроводжуючи їх на шляху розвитку та соціальної інтеграції.

Перший і водночас вирішальний етап цього процесу – своєчасне виявлення дітей, які залишились без батьківської опіки або чиї батьки не виконують свої обов'язки. Після підтвердження такої ситуації дитина вноситься до відповідних облікових реєстрів. Це створює основу для гарантування її прав та надання необхідного спектра соціальних послуг [29, с. 64]. Соціальні працівники відіграють активну роль у відстоюванні прав дитини, сприяючи їх реалізації на практиці. Одним із головних завдань у цій сфері є забезпечення належного виконання базових прав дітей. Йдеться не лише про формальне визнання прав, а й про створення умов для їх реалізації. Найважливіші аспекти охоплюють доступ до якісної освіти, своєчасну медичну допомогу, вирішення житлових питань і захист майнових інтересів дітей.

Зміни, що відбуваються в розвитку особистості підлітків, зокрема дітей-сиріт, потребують створення сприятливих умов у загальноосвітніх закладах, де

особистість може вільно розвивати власні здібності, задовольняти потреби та реалізовувати інтереси. Соціально-педагогічна підтримка виступає важливим інструментом для стимулювання їхнього особистісного зростання та гуманізації соціального середовища, яке їх оточує [26]. У процесі розробки відповідної технології було розглянуто низку питань, що потребують особливої уваги під час організації експериментально-дослідницької роботи. Зокрема, було акцентовано на методичному забезпеченні та алгоритмізації діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи з урахуванням етапів надання соціально-педагогічної підтримки підліткам.

Основні напрями соціально-педагогічної діяльності виділяємо наступним чином [7, с. 293]:

1. Освітньо-виховний – передбачає організацію спрямованого педагогічного впливу на формування поведінки та діяльності дітей і дорослих. Він охоплює допомогу педагогічній роботі в соціальних установах, навчальних закладах, трудових колективах, засобах масової інформації та у мікросуспільстві. Акцент робиться на ефективному використанні ресурсів суспільства в освітньому процесі, виховному потенціалі мікроосередку, а також мобілізації можливостей особистості як активного учасника освітнього процесу.

2. Діагностичний – полягає у постановці «соціального діагнозу», що включає аналіз індивідуальних особливостей людини, виявлення позитивних і негативних впливів, а також існуючих проблем у її житті [7, с. 293].

3. Прогностичний – охоплює розробку проектів, програм та планів розвитку для мікрорайону, закладу чи його структурних частин. Сюди також входить проектування розвитку особистості дитини або груп дітей і планування власної соціально-педагогічної діяльності на основі глибокого аналізу результатів попередньої роботи [34, с. 172].

4. Охороно-захисний – передбачає застосування широкого спектру правових норм і законів для надання допомоги, підтримки та захисту прав і законних інтересів дитини. Особливе значення надається відповідальності за правопорушення, як прямі, так і непрямі, а також боротьбі з бездіяльністю

шляхом державного втручання та юридичних механізмів впливу [47].

5. Корекційний напрямок роботи побудовано з урахуванням даних соціально-психолого-педагогічного діагностування дітей та включає в себе індивідуальну та групову форми роботи. Індивідуальна робота спрямована на корекцію особистісних особливостей дітей, групова - на зміну форм міжособистісного спілкування, поведінки та ін. У ході корекції розвитку дитини фахівці враховують: своєрідність психофізичного стану;

6. Соціально-розвивальний напрямок спрямовано створення розвиваючого середовища в дитячому будинку, розвиток нахилів, здібностей, інтересів дітей, підготовка їх до дорослого життя поза стінами дитячого будинку. Робота здійснюється у таких напрямках: сімейне виховання, нормативно-правова освіта, підвищення професійної орієнтації, визначення соціальної ролі та статусу, культурно-моральний розвиток, консультування. Соціальний педагог є організатором у співпраці з адміністрацією, вчителями, вихователями та спеціалістами служби соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт [52].

Окремим напрямом соціальної підтримки дітей, позбавлених батьківського піклування, є робота з психологічними наслідками втрати сімейного оточення. Соціальні працівники зосереджують свою діяльність на подоланні травматичного досвіду, який позначився на поведінці дитини, а також на розвитку адаптивних навичок, необхідних для успішного життя в нових обставинах. У межах вітчизняних наукових досліджень, зокрема в працях О. В. Безпалько, наголошується на важливості комплексної психологічної підтримки таких дітей. Така підтримка має враховувати їхній попередній досвід перебування в кризових ситуаціях [2, с. 153].

Д. Кузьмін, Леміш Н. акцентують на інтегрованому підході соціальної підтримки дітей-сиріт, що передбачає узгодження міжгалузевих програм, спрямованих на організацію освітнього процесу, забезпечення охорони здоров'я, соціальний захист населення та правову допомогу. Це здійснюється шляхом створення єдиної системи інформаційних підходів до вирішення проблем і механізмів координації на місцевому рівні. Такий підхід відкриває перспективи

для підвищення ефективності управлінських рішень та забезпечення комплексного впливу на розв'язання епізодичних проблем, що виникають у здобувачів освіти в складних життєвих обставинах. Впровадження подібної моделі соціально-педагогічної підтримки неможливе без оновлення національного законодавства, яке потребує модернізації інституційного механізму взаємодії органів влади. Законодавчі зміни повинні передбачати визначення стандартів соціально-педагогічної діяльності, де чітко окреслюються компетенції, етичні принципи та професійні вимоги до фахівців, які працюють із особами, що стикаються зі складними життєвими ситуаціями [19, с. 235].

Важливо враховувати, що діти-сироти, які потрапляють до дитячих будинків сімейного типу або прийомних сімей і водночас опиняються у новому навчальному середовищі (школі чи іншому освітньому закладі), часто стикаються зі стресом. Опинившись у новому соціальному оточенні, таким як класний колектив чи сім'я, дитина входить до системи з уже сформованими правилами та нормами взаємодії. Для досягнення успіху вона змушена адаптуватися до цих вимог та дотримуватися прийнятих правил і стандартів поведінки. Це перший етап інтеграції в систему виховного впливу. Однак уже на цьому етапі відчувається вплив різноманітних стимулів, обумовлених її потребами та специфікою попереднього життєвого досвіду. Прийомні батьки та вчителі також стикаються з труднощами у процесі виховання та навчання таких дітей, оскільки вони суттєво відрізняються від однолітків, які зростають у благополучних сім'ях. Як правило, у дітей-сиріт спостерігається затримка в розвитку порівняно з дітьми з повних родин: вони можуть мати труднощі в емоційній сфері, відставати інтелектуально та демонструвати менш розвинуті комунікативні навички [10, с. 175].

Особливим аспектом соціальної роботи є підбір оптимальної форми влаштування дитини. Вибір залежить від її індивідуальних потреб і соціального оточення, обирається одна з таких форм: усиновлення, передача під опіку чи піклування, розміщення у прийомній родині або дитячому будинку сімейного типу. Ефективність цього процесу значною мірою визначається професійністю

працівників соціальної сфери, які повинні не лише формально оцінювати потреби дитини, а й брати до уваги її емоційний стан, особистісні схильності та потенційні можливості розвитку. Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини є вкрай важливою. Сімейні форми виховання, як-от опіка, піклування, усиновлення, прийомні родини чи дитячі будинки сімейного типу, вважаються оптимальними для забезпечення стабільних умов проживання. Найпоширенішим способом влаштування дітей, позбавлених батьківської турботи, є встановлення опіки або піклування. Ці форми здебільшого орієнтовані на дітей молодшого віку (опіка) і підлітків (піклування), акцентуючи увагу на збереженні сімейного середовища, нерідко через залучення близьких родичів. Опікуни та піклувальники мають право на фінансову підтримку з боку держави і отримують постійний супровід від органів соціального захисту [16].

Наступною важливою ланкою є постійний супровід дитини та її нової сім'ї. Цей процес включає регулярне відвідування родини соціальним працівником, проведення профілактичних бесід, консультування з правових, психологічних та освітніх питань, а також контроль за дотримання прав дитини у сім'ї. У фахових соціальних виданнях, зокрема у публікаціях Національної соціальної сервісної служби України, систематично подаються аналітичні огляди практик супроводу. У них окреслено труднощі, з якими стикаються фахівці на місцях, та наведено ефективні кейси, що демонструють, 28 як можна досягати успішної інтеграції дитини в нове середовище [12].

Отже, розгляд проблематики з точки зору соціальної роботи передбачає усвідомлення комплексності потреб дітей-сиріт. Їхній добробут не обмежується лише матеріальним забезпеченням, вони також потребують емоційної безпеки, психологічної підтримки, сприяння у соціальній адаптації, розвитку життєвих навичок та допомоги у підготовці до самостійного життя. Соціальні працівники, застосовуючи мультидисциплінарний підхід, вивчають індивідуальні потреби кожної дитини, створюють персоналізовані плани підтримки та організовують співпрацю спеціалістів із різних сфер.

2.2. Методика роботи соціального педагога з дітьми-сиротами

Роль сімейного середовища у формуванні особистості дитини має надзвичайно важливе значення. Опіка, піклування, усиновлення, прийомні родини та дитячі будинки сімейного типу розглядаються як найкращі варіанти для забезпечення стабільного і гармонійного життя. Найпоширенішою формою допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування, є встановлення опіки чи піклування. Ці форми підтримки адаптовані до різних вікових категорій: опіка переважно спрямована на дітей молодшого віку, тоді як піклування – на підлітків. Їх основна мета – збереження родинного середовища, часто через участь близьких родичів. Особи, які беруть на себе роль опікунів чи піклувальників, мають право отримувати державну фінансову підтримку, а також користуються супроводом соціальних служб.

Особливою складовою соціальної роботи є вибір оптимальної форми влаштування для кожної дитини. Цей вибір враховує індивідуальні потреби дитини та її соціальне оточення, визначаючи один із шляхів: усиновлення, передачу під опіку чи піклування, або розміщення у прийомну родину чи дитячий будинок сімейного типу. Ефективність такої діяльності тісно пов'язана з професіоналізмом працівників соціальної сфери. Вони мають не лише формально оцінювати потреби дитини, а й враховувати її емоційний стан, особливості характеру та потенційні можливості для розвитку [23].

На першому етапі успішна адаптація дитини-сироти досягається через такі групи методів [4, с. 31]:

Методи виховання в колективі: висунення вимог, визначення перспектив, організація суспільно корисної діяльності;

Методи формування свідомості вихованців: інформування, переконання, навіювання, особистий приклад;

Методи формування досвіду поведінки: вправи, регламентування, переключення уваги, перенавчання, реконструкція, привчання, створення виховних ситуацій та доручення;

Методи стимулювання і корекції: змагання, заохочення, відокремлення від групи.

Останній метод (відокремлення) застосовують, щоб захистити дитину від ситуації, у якій вона перебуває та виявляє деструктивні реакції. Під час такої ізоляції обов'язковою є корекційна робота з особами, які спровокували неадекватні прояви дитини.

Одним із ключових напрямів діяльності громадської організації «Care in Action» [55] є підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Організація створює програми, які допомагають формувати життєву стійкість, підвищувати рівень самооцінки, а також забезпечують умови для розвитку та подальшого працевлаштування молоді. Однією з важливих ініціатив є програма «Разом». Вона орієнтована на розвиток особистісних навичок через цікаві заняття та ігри, що сприяють загартовуванню характеру та психологічній витривалості дітей. Завдяки волонтерам, які проводять майстеркласи з танців, кулінарії та творчості, вихованці отримують нові навички та можливості для самовираження. Яскравим завершенням річного циклу стає фестиваль «Таланти в дії» [55], який об'єднує учасників програми в атмосфері натхнення та взаємопідтримки.

Програма «КРОК» сприяє підготовці підлітків до дорослого життя, з акцентом на розвиток життєвих навичок, профорієнтацію та організацію практичного навчання на підприємствах. Завдяки такому підходу діти отримують важливі знання та досвід, що сприяють їхньому успішному працевлаштуванню й дають змогу долати труднощі, які виникають після виходу з установ інституційного догляду. У рамках програми спонсорства діти з кризових сімей отримують фінансову підтримку для навчання, професійної підготовки й адаптації до самостійного життя. Спонсори мають нагоду допомагати дітям у їхньому прагненні стати незалежними та самодостатніми особистостями. Усі ці ініціативи є частиною комплексної стратегії, спрямованої на зниження залежності дітей від інституційного догляду та створення умов для їхнього розвитку в стабільному середовищі за підтримки волонтерів, наставників

та інших соціальних структур [12].

Благодійна організація «СОС Дитячі Містечка» активно впроваджує сімейні форми виховання, покращуючи умови життя дітей-сиріт і тих, хто позбавлений батьківського піклування. Завдяки програмам організації понад 150 дітей змогли зростати в родинних умовах. У Київській області функціонує програма «СОС Дитяче Містечко» у Броварах, у рамках якої працюють 15 прийомних родин і дитячих будинків сімейного типу. Разом із двома родинами тимчасового перебування вони опікуються понад сотнею дітей. Кожна сім'я створює затишні умови, що максимально наближені до традиційного родинного життя: діти відвідують школи, гуртки, отримують додаткову освіту й медичне забезпечення. Програма підтримує індивідуальний розвиток кожної дитини з урахуванням її особливостей і потреб. Вихователі отримують необхідну консультаційну підтримку від спеціалістів організації, які разом із ними планують подальший розвиток дитини та сприяють її соціальній адаптації. Луганська програма діяльності організації стартувала у 2012 році завдяки співпраці з державними партнерами. Наразі підтримкою охоплено 11 родин із 34 дітьми, які проживають у Старобільську та Сєвєродонецьку. Організація активно допомагає цим сім'ям інтегруватися в громаду, забезпечуючи їх необхідними ресурсами та освітніми можливостями [51].

Організація «СОС Дитячі Містечка» активно сприяє підтримці молоді, яка виходить із сімейних форм виховання. Підліткам, що завершили навчання в середній школі та продовжують здобувати освіту у вищих навчальних закладах, надається можливість проживати в Малому груповому будинку в Києві. Тут вони отримують важливу підтримку під час переходу до самостійного життя. У цьому середовищі молодь вчиться брати на себе відповідальність, розвиває емоційну зрілість і набуває цінний соціальний досвід за допомогою наставників та соціальних педагогів. Така допомога сприяє адаптації до дорослого життя, що є критично важливим для підлітків, які вийшли з інтернатних закладів. Це дозволяє їм не лише успішно інтегруватися в суспільство, але й досягти стабільності та впевненості у майбутньому [43].

Робота соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, тими, хто залишився без піклування батьків в освітньому закладі передбачає [47]:

1. Коригування списку учнів за соціальним статусом: діти-сироти та діти, що залишилися без піклування батьків.
2. Допомога в адаптації до нових умов навчання.
3. Робота з особовими справами дітей-сиріт та дітей, що навчаються, батьків без піклування батьків
4. Залучення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків у суспільне життя коледжу.
5. Надання допомоги у навчанні.
6. Вивчення соціально-побутових умов проживання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків у гуртожитку освітнього закладу.
7. Підтримка тісного зв'язку з органами опіки міста, району та області.
8. Консультування учнів з питань навчання, розвитку, проблемам життєвого самовизначення, взаємовідносин з дорослими та однолітками.
9. Взаємодія з медичними установами через організацій надання медичної допомоги дітям-сиротам
10. Психолого-педагогічне супроводження дітей-сиріт.
11. Робота з учнями з профілактики та бездоглядності правопорушень неповнолітніх

Цілі:

- 1) допомогти учням адаптуватися у нових умовах навчання, краще впізнати себе, свої сильні сторони, розвивати власне почуття переваги, долати невпевненість, страх;
- 2) створення сприятливого клімату для налагодження відносин між викладачами та учнями, між учнями об'єднання зусиль педагогічного колективу із соціалізації учнів;
- 3) створення умов для соціалізації дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків, а також осіб із їх числа [44].

Серед провідних завдань соціального педагога в освітньому закладі:

1. Надання допомоги у життєвому самовизначенні учнів.
2. Становлення особистості у відкритому соціальному середовищі, інтеграція учнів у суспільстві.
3. Своєчасне виявлення учнів, схильних до здійснення протиправних дій, причин та умов скоєного провини.
4. Соціально-інформаційна допомога, спрямована на забезпечення інформацією з питань соціального захисту.
5. Соціально-психологічна допомога, спрямовану створення сприятливого мікроклімату в сім'ї, соціумі, на усунення труднощів у взаєминах з оточуючими, допомога в особистому самовизначенні. Попередження конфліктних ситуацій у сім'ї та у навчальному колективі [45].
6. Виховання поваги до закону, норм колективного життя.
7. Розвиток громадянської та соціальної відповідальності.

На основі аналізу міжнародного та українського досвіду можна виділити кілька практичних рекомендацій: 1) Створення міждисциплінарних центрів у регіонах, де під одним дахом працюють психологи, соціальні працівники, юристи та медичні працівники. 2) Запровадження кейс-менеджменту у центрах соціальних служб для координації допомоги сім'ям у складних життєвих обставинах. 3) Регулярне навчання та тренінги для підвищення компетентності фахівців у міждисциплінарній комунікації. 4) Впровадження цифрових платформ для обміну інформацією та моніторингу результатів. 5) Аналіз і адаптація міжнародних моделей з урахуванням національного законодавства та ре-сурсних можливостей [49, с. 116].

Отже, у системі соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, вибір форми виховання має надзвичайно важливе значення. Це впливає не лише на забезпечення основних потреб дитини, але й на її майбутню соціалізацію, здатність адаптуватися до самостійного життя та інтегруватися в суспільство. Соціальна робота з дітьми-сиротами виходить за межі простого задоволення їхніх щоденних потреб. Вона передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на правовий захист, розкриття особистісного потенціалу дитини та

створення стабільного, безпечного й підтримуючого середовища для її життя та розвитку. Ефективність такої діяльності значною мірою залежить від індивідуального підходу до кожної ситуації, а також від злагодженої співпраці між соціальними службами, освітніми установами, медичними закладами та організаціями, що займаються захистом прав дитини.

2.3. Проблеми та труднощі в соціально-педагогічній діяльності з дітьми-сиротами

Першочерговою проблемою залишається функціонування численних інтернатних закладів. Попри задекларовану політику деінституціалізації, процес їх закриття триває повільно. Діти, які виховуються в інтернатах, часто стикаються з проблемами соціальної адаптації, мають затримки психоемоційного розвитку та труднощі у формуванні здорових прив'язаностей. Соціальні працівники змушені докладати значних зусиль, щоб нівелювати негативний вплив інтернатного виховання на особистість дитини. Проте недостатнє фінансування соціальної сфери створює серйозні перешкоди для цієї роботи. Через обмежені ресурси держава не може повноцінно забезпечити: необхідні програми підтримки та соціалізації; якісну медичну допомогу; систематичний психологічний супровід.

На основі зазначеного можна визначити основні категорії психологічних труднощів, з якими стикаються діти-сироти, що перебувають у фокусі діагностичної та корекційно-розвиваючої роботи психологів у реабілітаційних установах [4, с. 31]:

1. Проблеми та розвиток когнітивної сфери, включаючи пізнавальні процеси, мислення, а також інтелектуальні та творчі здібності.
2. Порушення у сфері емоційно-вольового розвитку, наприклад, акцентуації характеру, знижений рівень саморегуляції та емоційні розлади.
3. Труднощі в потребнісно-мотиваційній сфері особистості, зокрема низька соціальна активність.

4. Несформованість або викривлення "Я-концепції".

5. Прояви дезадаптивної поведінки, такі як складнощі психологічної та соціальної адаптації, девіантна, делінквентна, суїцидальна чи адиктивна поведінка.

6. Проблеми у сфері міжособистісного спілкування.

7. Низький рівень розвитку життєвих компетенцій, зокрема соціального інтелекту.

8. Відсутність сформованої готовності до шлюбно-сімейних взаємин, а також нечіткість життєвої позиції та планів на майбутнє.

Однією з найбільш поширених проблем, з якими стикаються діти-сироти після завершення перебування в інтернатних закладах, є складнощі адаптації до самостійного життя. На важливість соціальної адаптації випускників таких установ звертала увагу Л. Матюшко, яка наголошувала, що провідним підходом до цього процесу є організація соціального супроводу [19]. Безумовно, адаптація до самостійного життя може супроводжуватися викликами, однак важливо враховувати, що це поступовий процес, який потребує часу, зусиль та терпіння. Корисним кроком може бути початок з невеликих, але досяжних цілей, рухаючись поступово до більшої самостійності. Крім того, звернення по допомогу до друзів, родини або спеціалістів, наприклад терапевта, може надати необхідну підтримку у цей перехідний період. Головне – усвідомлювати, що просити про допомогу є цілком нормальним, а кожний наступний крок варто робити у зручному для себе ритмі.

Бюрократизація системи соціального захисту створює додаткові труднощі у взаємодії з дітьми-сиротами. Через складні процедури оформлення документів, затяжні терміни розгляду справ та відсутність узгодженості між різними відомствами часто виникають затримки в наданні необхідної допомоги. У результаті соціальним працівникам доводиться витрачати значну частину свого часу на подолання адміністративних бар'єрів, що зменшує можливість приділяти увагу безпосередньо роботі з дітьми [16].

Війна в Україні призвела до появи нової категорії дітей, які перебувають у

фокусі соціальних служб – це діти-сироти, які постраждали від збройного конфлікту [16]. Багато з них мають важкий психологічний досвід, що потребує спеціалізованої реабілітації та допомоги в адаптації до нових реалій життя. Робота з такими дітьми висуває високі вимоги до професійних компетенцій соціальних працівників, які нерідко не мають необхідної підготовки для ефективного виконання своїх обов'язків. Додатковою проблемою є низька правова обізнаність як серед самих дітей-сиріт, так і їхніх опікунів, що значно ускладнює реалізацію та захист прав цієї вразливої групи населення. Нерідко дітям-сиротам невідомо про їхні законні права на соціальні пільги, державну допомогу чи забезпечення житлом. У зв'язку з цим перед соціальними працівниками постає завдання не лише надання безпосередньої підтримки, але й проведення правової освітньої роботи та супроводу у вирішенні бюрократичних питань.

Серед важливих аспектів також варто відзначити проблему стигматизації дітей-сиріт у суспільстві. Негативні стереотипи, що часто поширюються щодо вихованців інтернатних закладів, стають серйозною перепорою для їх інтеграції в соціальне середовище. Це проявляється як у складнощах зі встановленням дружніх контактів з однолітками, так і в проблемах з працевлаштуванням в дорослому віці. Для подолання цих упереджень соціальні працівники активно розробляють і запроваджують програми, спрямовані на зміну суспільного сприйняття та формування позитивного образу дітей-сиріт [26].

У контексті воєнного стану в Україні робота із дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, набуває критичної важливості та супроводжується новими складнощами. Ця особливо вразлива група потребує посиленої уваги й захисту в умовах, коли звичні соціальні інституції й механізми підтримки можуть бути порушені або недоступні. Соціальні працівники стикаються з викликом адаптації своїх методів діяльності до нових обставин, забезпечуючи при цьому безпеку, психологічну підтримку та задоволення базових потреб цих дітей. Одним із пріоритетних завдань соціальної роботи в умовах воєнного стану є гарантування фізичної безпеки дітей. Це охоплює

організацію евакуації із зон підвищеного ризику, пошук безпечного місця проживання та створення сприятливих умов для стабільного функціонування установ, де перебувають діти. Для досягнення цієї мети соціальні працівники мають активно співпрацювати з місцевою владою, волонтерськими об'єднаннями й міжнародними гуманітарними організаціями, забезпечуючи ефективну координацію дій у процесах переміщення та розміщення дітей [32].

Робота з травмою і посттравматичним стресовим розладом стала невід'ємною складовою діяльності соціальних працівників в умовах війни. Їм важливо вміти вчасно виявляти ознаки ПТСР у дітей, надавати необхідну підтримку або спрямовувати до фахівців психологічних служб. Особливої уваги потребує розробка і впровадження реабілітаційних програм, які враховують унікальний досвід дітей, пов'язаний із воєнними подіями [53].

З'ясовано, що загалом соціальна робота з дітьми-сиротами в Україні стикається з системними труднощами, які потребують комплексного підходу для вирішення. До ключових викликів належать питання поліпшення інституційного догляду за дітьми, забезпечення належного фінансування, підвищення професійного рівня кадрів, правового захисту, сприяння соціальній адаптації та формування позитивного суспільного ставлення. Розв'язання цих проблем потребує не лише зусиль фахівців у соціальній сфері, але й активної підтримки з боку держави, громадських організацій та усієї громади. Лише шляхом об'єднання сил можливо забезпечити належний захист прав та інтересів дітей-сиріт і створити умови для їх успішного та гармонійного розвитку.

Висновки до РОЗДІЛУ II

Констатовано, що соціальна робота в сфері захисту прав дітей, позбавлених батьківської опіки, є багатогранним процесом, що охоплює правові, етичні, психологічні та педагогічні аспекти. Головними засадами цієї діяльності є повага до гідності дитини, орієнтація на її унікальний особистісний потенціал і визнання ключової ролі сім'ї у її вихованні й розвитку. Усвідомлення цих

принципів є необхідним для впровадження дієвих стратегій підтримки та соціальної інтеграції вразливих дітей в сучасних реаліях. В умовах війни в Україні кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, невпинно зростає. Захист їхніх прав під час воєнних дій є надзвичайно нагальним завданням. Малолітні громадяни, які залишилися без турботи батьків, стають особливо вразливими в ситуаціях військових конфліктів. Забезпечення їхнього захисту та добробуту – це спільна відповідальність як суспільства, так і держави. Для розв'язання цієї проблеми необхідно гарантувати захист базових прав дитини: права на життя, недискримінацію, а також на фізичне, психологічне й соціальне благополуччя. Важливо створити умови для доступу дітей до освіти, медичних послуг, житла і забезпечити їм комплексну соціальну підтримку.

Визначено, що ефективність дій у цій сфері залежить від впровадження системної співпраці між державними установами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Необхідно розробити й реалізувати відповідні програми та проєкти, спрямовані на захист прав дітей-сиріт і дітей без батьківського піклування, які враховуватимуть специфіку воєнного часу. Особливий акцент має бути зроблений на інформаційну підтримку й допомогу у подоланні психологічних травм, зумовлених війною.

З'ясовано, що психологічна підтримка набуває особливої важливості в умовах війни. Діти-сироти та ті, хто залишився без піклування батьків, надзвичайно вразливі до травматичного впливу воєнних подій. Соціальним працівникам необхідно володіти навичками кризового консультування та бути готовими надавати екстрену психологічну допомогу. Критично важливо створити таке середовище, у якому діти матимуть можливість почуватися в безпеці, виражати свої емоції та отримувати необхідну підтримку. Заняття групового і індивідуального характеру, що включають арт-терапію, ігрову терапію та інші види психологічної допомоги, повинні бути адаптовані до реалій воєнного часу.

РОЗДІЛ III. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ СИРОТАМИ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

2.2. Діагностика психологічних особливостей дітей-сиріт підліткового віку в освітньому закладі

Діяльність соціального педагога з дітьми-сиротами охоплює декілька ключових напрямів, серед яких захист прав дітей, соціально-педагогічне дослідження (діагностика), надання допомоги, консультування, а також профілактика, корекція і реабілітація. Як зазначає І. Веретенко, робота соціального педагога з цією категорією спрямована на забезпечення захисту прав і інтересів дітей, створення сприятливих умов для їхнього життя, формування соціальної зрілості, активності, відповідальності, а також розвиток необхідних умінь і навичок. Важливою метою є запобігання девіантним та делінквентним проявам поведінки й формування позитивного соціального досвіду, який слугуватиме основою для успішної соціалізації [3, с. 90]. З огляду на актуальні проблеми соціалізації дітей-сиріт, така діяльність має також охоплювати вирішення питань психолого-фізіологічного розвитку, становлення емоційно-вольової та інтелектуальної складових особистості, а також сприяти формуванню ефективних міжособистісних стосунків.

Діагностика (індивідуальна та групова) передбачає як вхідну діагностику з метою виявлення актуальних проблем соціалізації та адаптаційних ресурсів особистості, так і системний моніторинг протягом усього процесу навчання, орієнтований на побудову індивідуальної траєкторії навчання та виховання та забезпечення своєчасної корекції відхиляється від просоціальної норми розвитку. Діагностика виявлення індивідуальних особливостей та проблем у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків з метою розробки рекомендацій для педагогів. Для написання психологічних висновків на запити.

З метою діагностики агресії та тривожності дітей сиріт нами було проведено констатувальний експеримент на базі Березнівського районного

ліцею №1 Рівненської області. У закладі навчаються як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, так і діти, які виховуються в сім'ях. Така змішана структура учнівського контингенту створює особливі умови для організації ефективної соціально-педагогічної підтримки. Це стає важливим контекстом для реалізації мети й завдань дослідження, спрямованого на вивчення та вдосконалення соціальної адаптації дітей-сиріт у закладі загальної середньої освіти. Усього експериментом було охоплено 40 підлітків віком 12-14 років.

Констатувальний експеримент передбачав етапи:

- 1) Діагностика форм агресії (методика А. Басса і А. Даркі) (Додаток А);
- 2) Діагностика ступеня агресії.
- 3) Діагностика рівня тривожності (Спілберга-Ханіна).

А. Басс і А. Даркі запропонували опитувальник для виявлення важливих, на їхню думку, показників і форм агресії: фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи; вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних звертань до інших (погрози, прокляття, лайка). Непряма агресія – використання пліток чи жартів, спрямованих проти інших осіб обхідним шляхом, а також прояви некерованих вибухів люті (крик, тупання ногами тощо). Негативізм – опозиційна манера поведінки, спрямована зазвичай проти авторитету чи керівництва; може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів. Роздратування – схильність до роздратування, готовність за найменшого збудження вилитися в запальність, різкість, грубість; підозрілість – схильність до недовіри й обережного ставлення до людей, що ґрунтується на переконанні, ніби навколишні мають намір заподіяти шкоду. Образа – прояви заздрості й ненависті до інших, зумовлені почуттям гніву чи невдоволенням конкретною особою або всім світом за дійсні чи уявні страждання. Почуття провини – ставлення та дії щодо себе й оточення, що виникають із можливого переконання обстежуваного в тому, що він є поганою людиною, чинить недобре, шкідливо чи безсовісно [53]. Результати діагностики продемонстровано на

гістограмою 2.1.

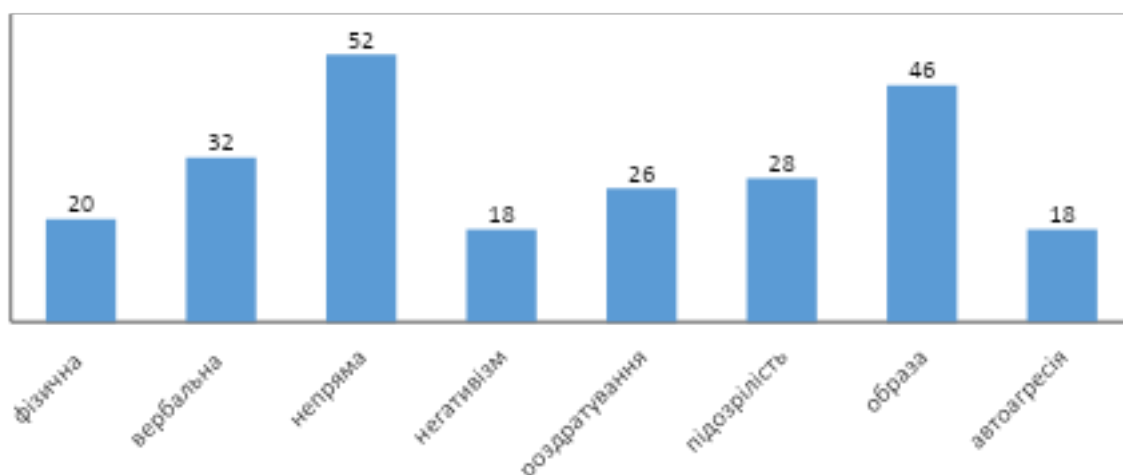

Рис 2.1. Діагностика форм агресії (методика А. Басса і А. Даркі) у дітей-сиріт

Як свідчать дані гістограми, у дітей-сиріт яскраво виражені різні форми агресії. Очевидним виявився той факт, що окремі підлітки поєднують різні форми агресії. Переважає непряма агресія (виявлено у 52 % підлітків), образа (46 %), вербальна агресія (32 %), підозрілість (28%).

З метою з'ясування ступеня агресивності підлітків нами було проведено тест «Ступінь агресивності», який представлено у додатку А. За результатами тестування високу ступінь агресивності діагностовано у 38 % підлітків, середню – у 42 % і низьку – у 20 % опитаних.

Вплив війни на осіб підліткового віку діє на психоемоційний стан, зокрема зростає рівень тривожності особистості, що досліджено нами за допомогою методики «Шкала тривоги та тривожності» Ч. Спілбергера. Шкала тривоги та тривожності Ч. Спілбергера – група особистісних опитувальників, розроблена автором 1966 – 1973 років. Відповідно до концепції Ч. Спілбергер, слід розрізняти тривогу як стан і тривожність як властивість особистості. Тривожність – це індивідуальна психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності відчувати занепокоєння у різних життєвих ситуаціях. Опитувальник допускає групове та індивідуальне тестування. У 1976-78 р.р. був

Ю.Л. Ханіним адаптований, модифікований та стандартизовано варіант STAI, який відомий як шкала реактивної та особистісної тривожності Спілбергера – Ханіна. Шкала складається із 2-х частин по 20 завдань у кожній. Перша шкала (STAI: x1) призначена визначення того, як людина почувається зараз, в даний момент, тобто для діагностики актуального стану, а завдання другої шкали (STAI: x2) спрямовані на з'ясування того, як суб'єкт діагностує тривожність як властивість особистості. Загальний підсумковий показник по кожній підшкалі може перебувати в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому, чим вищий підсумковий показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної чи особистісної) [34].

Показники досліджуваних дітей узагальнено нами за рівнями та подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівні тривожності підлітків за методикою Спілбергера-Ханіна

<i>Рівні</i>	<i>Експериментальна група</i>	
	<i>К-сть</i>	<i>%</i>
Високий	10	40
Середній	17	35
Низький	13	25

З даних таблиці 2.2 та рис. 2.2 можна говорити, майже кожен третій школяр (38%) має високий рівень особистісної тривожності. Особа з високим рівнем особистісної тривожності схильна навколишній світ сприймати як такий, що містить у собі загрозу та небезпеку; тривожність впливає професійну спрямованість. Більшість респондентів (56%) – середній рівень особистісної тривожності. При середньому рівні особистісної тривожності учні постійно переживають тривогу, очікують неблагополуччя. Надзвичайно болісно реагують зміни та ускладнення обстановки, зустрічаються зриви у складніших, нестандартних ситуаціях. І лише 6% підлітків виявлено низький рівень особистісної тривожності. Як очевидно з результатів дослідження в цієї групи

досліджуваних рівень тривожності розподілено нерівномірно. Більшість опитаних із контрольної групи мають низький рівень тривожності, у експериментальній групі навпаки.

Рис. 2.2. Рівні тривожності підлітків за методикою Спілбергера-Ханіна

Отже, результати констатувального експерименту свідчать про необхідність проведення психокорекційної роботи, спрямованої на корекцію підліткової агресії.

2.3. Програма корекції агресивності та тривожності у дітей-сиріт підліткового віку

Корекційна робота з дітьми сиротами проводиться на базі школи соціальним педагогом або практичним психологом (на базі іншої установи) з метою зниження рівня тривожності в учнів і кращої їхньої адаптації до шкільного життя. Роботу на базі школи бажано проводити окремо за різними паралелями учнів. Даний етап припускає індивідуальні заняття з підлітками для того, щоб іще більше не підвищувати рівень тривожності й дати можливість школяреві звикнути до спілкування з педагогом.

Мета: зниження в підлітків рівня агресії та тривожності до стану норми з контролем результату й закріпленням позитивного ефекту до кінця корекційної програми та через 6 місяців.

Завдання:

1. Зниження тривожності та скутості школярів.
2. Формування в учнів віри у свої сили й можливості.
3. Розширення можливостей школярів, формування в них необхідних знань, умінь і навичок для підвищення результативності шкільної діяльності та зниження рівня тривожності.
4. Формування адекватної самооцінки в підлітків.
5. Формування розуміння мобілізуючої ролі певного рівня тривожності у вирішенні проблем і складних життєвих ситуацій.
6. Розвиток уміння контролювати рівень тривожності.
7. Підготовка вчителів і батьків до виконання ними завдань корекції.

Предмет корекції: емоційна сфера підлітків.

Методи корекції: ігротерапія, проєктивний малюнок, психо-гімнастика, методи поведінкової корекції.

Засоби корекції: ігри, вправи, бесіди, прийоми неігрового типу, спрямовані на зниження рівня тривожності.

Очікувані результати: зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки, розвиток комунікативних здібностей.

Структура занять: кожен тренінг має структуру, цілі, завдання і включає різні форми групової роботи і різні техніки, форми і методи завдань і вправ:

- ☐ теоретичні міні-лекції;
- ☐ вправи, спрямовані на створення сприятливої та доброзичливої атмосфери та на зняття напруги;
- ☐ вправи, імітаційні, ділові, рольові ігри, спрямовані на розвиток здібності самоаналізу, аналізу ситуації та подальше прогнозування;
- ☐ дискусії;
- ☐ техніки релаксації;
- ☐ психодіагностичні методики;
- ☐ рефлексія, підбиття підсумків заняття.

Етапи корекції:

I. Діагностичний.

II. Настановний.

III. Корекційний.

IV. Етап оцінки ефективності корекційного впливу.

I. Діагностичний етап

Мета: діагностика особливостей розвитку підлітків; виявлення параметрів, що потребують корекції; формування загальної програми психокорекції.

Побудова довірливих стосунків між вихователем і дитиною-сиротою потребує делікатності, зокрема утримання від втручання в її особистий простір і надання свободи приймати самостійні рішення. Така взаємодія, що ґрунтується на принципі суб'єкт-суб'єктного підходу, створює «спільний» простір, який стає точкою перетину життєвих реалій і досвіду обох сторін. Попри це, як у дитини, так і у вихователя залишаються певні особистісні питання, які можуть залишатися їхнім «секретом». Діти часто обережні у довірі до вихователя з огляду на різні причини, такі як страх засудження чи покарання. Важливо сформувати у дитини усвідомлення свого права на помилку та одночасно визнання такого права за іншими. Це не лише допомагає побудувати довіру, а й сприяє розвитку відповідальності за власні дії та поведінку. У контексті цього підходу корисним є використання методики п'яти «мовчазних ключів» досягнення довіри між дорослим і дитиною. Ці ключі включають:

1. Оцінку рівня довіри дитини до вихователя через техніки невербального спілкування.
2. Синхронізацію тону та темпу власного голосу з голосом дитини.
3. Налаштування на ритм дихання дитини за допомогою так званої «техніки дзеркала».
4. Використання відповідного ритму рухів, що відображає «перехресне дзеркало».
5. Прийняття поз вихователем, які відповідають дитячим позам, використовуючи «техніку простого наслідування». Застосування цих підходів

може стати ефективним інструментом для створення атмосфери підтримки, безпеки та довіри, яка є основою для успішної педагогічної взаємодії [28, с. 200].

Заняття 1

Заняття присвячене знайомству з класом і проведенню тестування на виявлення підлітків із підвищеним рівнем шкільної тривожності. Для цього використовується Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філліпса. На цьому занятті також доцільно провести соціометричне дослідження для визначення статусу кожного учня в класі.

Заняття 2

Заняття присвячене індивідуальному знайомству з підлітками, рівень шкільної тривожності яких вищий від норми. Заняття передбачає завоювання довіри школяра, усунення скутості у спілкуванні й остраху говорити про себе. Для визначення емоційного стану пропонують виконати малюнок (кольоровими олівцями) без якоїсь певної тематики, тобто намалювати те, що хочеться в даний момент.

II. Настановний етап

Мета: викликати бажання взаємодіяти та співпрацювати з психологом, внести зміни у своє життя; зняти стан тривоги, страху, скутості; підвищити впевненість у собі й розкутість.

Настановний етап припускає зняття стресу, напруженості та скутості в підлітка шляхом розслаблення, тобто опанування учнем методів релаксації. Цей етап важливий також тим, що повинен установити повну й абсолютну довіру школяра до психолога, закріпити віру в те, що позитивні зміни в житті можливі й до них потрібно прагнути. І наступний важливий підсумок даного етапу — встановлення довіри та взаєморозуміння між членами групи, зняття емоційної напруженості підлітків.

Заняття 5

Заняття присвячене знайомству школярів між собою. І навіть якщо підлітки знайомі — це можливість по-новому глянути один на одного. Школярі сідають у коло. Психолог пояснює учням, що вони разом будуть зустрічатися на

спеціальних заняттях, які не схожі на шкільні уроки. На заняттях будуть грати, малювати, ділитися своїми проблемами й радіщами, вчитися розуміти один одного, допомагати й підтримувати.

Учасники групи ознайомлюються з правилами групової взаємодії:

1. Участь у вправах, іграх та інших видах діяльності — добровільна.
2. Слухати товаришів потрібно мовчки, не перебивати й не коментувати.
3. Критикувати вчинок, а не людину, причому в дуже м'якій формі, бажано з конкретною порадою даному учасникові групи.
4. Говорити тільки те, що думаєш і відчуваєш сам, а не перефразувати думки інших.
5. Не обговорювати поза групою те, що відбувається в ній.

1. Гра «Знайомство»

Мета: можливість вийти з власного «Я», подивитися на себе по-іншому й у перспективі стати іншим.

Кожному учасникові групи пропонують назвати себе власним або вигаданим ім'ям, і тільки назване ім'я фігуруватиме у спілкуванні. Вибір імені говорить про те, як підліток сприймає своє Я.

2. Малювання на тему «Моє ім'я»

Мета: невербальне символічне вираження змісту обраного імені.

Після того, як усі учасники групи назвали свої імена, підліткам пропонують подумати й намалювати малюнок «Моє ім'я», що у вигляді символів або образів відображав би зміст обраного імені. Після виконання малюнка проводиться обговорення робіт.

III. Корекційно-розвиваюча робота. Дані тренінги проводяться у позаурочний час на базі освітнього закладу, де проживають дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, які сприяють успішній соціалізації дітей-сиріт у соціумі: «Як правильно ставити цілі», «Невербальні комунікації», «6 капелюхів мислення», «Як управляти часом. Тайм-менеджмент», «Вирішення життєвих проблем», «Використання транзактного аналізу у комунікаціях», «Життєвий сценарій».

Таблиця 2.1

Індивідуальна і підгрупова робота з дітьми-сиротами

Сформовані уміння	Ігри та ігрові вправи
Розвинути вміння входити в контакт, виявляти увагу, доброзичливість до партнера по спілкуванню.	«Дружба починається з посмішки», «Комплемент», «Згадай імена своїх друзів», «Передай м'яч», «Подарунки», «На що схожий настрій», «Гніздечко», «Нам не тісно», «Не намочи ноги», «Мінялки»
Робота над контролем імпульсивності.	«Говори!», «Їстівне - неїстівне», «Слухай хлопки», «Підкажи мовчки», «Сліпий і поводитир», «Шапка - невидимка»
Тренування уваги	«Знайди відмінності», «Повтори за мною», «Броунівський рух», «Увага, тварини», «Передай м'яч». «Сусіди», «Знайди потрібний колір», «Цифри по порядку»
Тренування відразу двох функцій (увага і контроль імпульсивності).	«Кричалки - шепталки - мовчанки», «Цікаві картинки», «Парні картинки», «Гвалт», «Стій», «Камінці», «Слухай сигнал», «Заборонений рух»
Відпрацювання відразу трьох функцій (увага, контроль імпульсивності, рухове розгальмування).	«Слухай команду», «Слухай хлопки», «Морські хвили», «Ковпак мій трикутний», «Давай привітаємось», «Веселі змагання», «Змінна предмету»
Надання дитині можливості зняти накопичену напругу, агресію.	«Вибивати пил», «Іди злість, йди», «Лаємося овочами», «Подушкові бої», «Ні! Так! », «Дитячий футбол », «Битва на папері », «Бій півнів», «Виштовхніть з кола »

Крім означених вправ дієвою, на наш погляд, є корекційна програма, спрямована на зниження ступеня агресивності дітей-сиріт. Для цього пропонуємо *релаксаційний комплекс «Контраст»* мета: навчання методів релаксації, зняття відчуття тривоги, хвилювання, емоційного напруження. Найпростіший спосіб відпочити полягає в тому, що спочатку напружують і втомлюють м'язи, потім різко розслаблюються.

- Зобразіть нудьгуючих людей: руки покладіть на коліна, кисті вільно опустіть, корпус нахилений уперед, голова опущена. Заплющте очі. Вдихніть носом вільно та неглибоко. Видихніть, звертаючи увагу на свої відчуття від проходження повітря на видиху. Вдих, видих — пауза. Подихайте так, роблячи акцент на видихові.

- Зосереджуємо увагу на ногах. Підніміть пальці й напружте м'язи ніг. Тільки ніг! Напружте м'язи ніг — іще й іще — зніміть напруження. Напруження

на вдиху, релаксна видихові.

- Переходимо до мускулатури тулуба. Напружте м'язи стегон і тазу — вдих, при цьому живіт утягується й опускаються ребра. Тримайте в напрузі м'язи до втоми. Під час видиху розслабтеся. Повторіть.

- Переходимо до мускулатури плечового пояса. Підніміть плечі якнайвище, напружте їх, тільки плечі, — відпочиньте на видиху. Напруження, релакс.

- Закиньте голову назад до почуття напруги — на видиху опустіть голову на груди. Ще раз.

- Тепер — руки. Стисніть кисті в кулаки. Відпочиньте. Напружте м'язи рук. Розслабтеся.

- Заплющте очі, стисніть губи, стисніть зуби — розгладьте ваше обличчя.

3. Бесіда «Наші страхи»

Психолог запитує школярів, які емоції для них неприємні. Підлітки перелічують негативні емоції і якщо не називають страх, психолог нагадує учням про нього. Коротко обговорюють особливості емоційного стану, фізіологічні відчуття, що виникають під час страху (пришвидшення серцебиття, мурашки по тілу тощо). Усі разом згадують фразеологізми, пов'язані з почуттям страху.

4. Малювання на тему «Мій страх»

Після бесіди психолог просить дітей подумати, чого вони більше за все бояться, й намалювати свій страх. Це може бути абстрактний малюнок або зображення конкретного об'єкта страху, тривоги школяра. Коли виконання малюнків довершене, підлітки по черзі коротко пояснюють, чого вони бояться й що вони зобразили. Після цього керівник групи пропонує школярам розірвати аркуш із малюнком на дрібні шматочки і говорить про те, що тепер кожен із них переміг свій страх, що їхнього страху більше не існує, тому що розірвані аркуші потраплять у кошик зі сміттям, будуть спалені й від страхів нічого не залишиться.

Особливе значення для подолання проблем спілкування всіх дітей групи, а не тільки проблемних, мали ігри на розвиток уміння узгоджувати свої дії один з

одним, досягати ефективного спілкування. В іграх «Груповий малюнок», «Дракон», «Сіамські близнюки», «Передай м'яч» діти вчилися позитивним взаєминам з однолітками, спільному досягненню успішних результатів у спільній діяльності. В ході комунікативних ігор діти вчилися виявляти увагу до однолітків, помічати і враховувати в ігровій ситуації їх індивідуальні особливості.

Ми поділяємо точку зору А. В. Мудрика, який виділяє основні форми індивідуальної роботи з дітьми-сиротами. Серед них: бесіда, задушевна розмова, консультація, обмін думками, виконання колективних завдань, індивідуальна робота над особистими проблемами дитини-сироти, а також консилиумна взаємодія з дитиною. Метод роботи визначається як процес взаємодії між соціальним педагогом і дитиною-сиротою, у ході якого відбувається передача знань, розвиток умінь і формування навичок, передбачених навчальним змістом [31]. До основних методів роботи з дітьми-сиротами належать такі:

1. Ігрові методи, засновані на елементах психотерапії, включають казкотерапію, бібліотерапію, ігротерапію, психотерапевтичний театр, релаксацію, музичну терапію, трудотерапію тощо.

2. Методи, які стимулюють пізнавальну активність дітей, наприклад інтелектуальні марафони, конкурси, вікторини, відвідування театрів, кінотеатрів, виставок і спортивних заходів.

3. Методи, спрямовані на соціалізацію, такі як екскурсії, туристичні походи, поїздки та відвідування магазинів або медичних установ.

Серед групових методів роботи, що застосовуються соціальним педагогом, виокремлено:

Тренінги соціальних навичок. Заняття, спрямовані на розвиток комунікації, вміння розв'язувати конфлікти, працювати в команді та розпізнавати емоції інших. Такі тренінги допомагають підліткам будувати конструктивні взаємини та успішно інтегруватися в соціум;

Групи підтримки. Створення безпечного простору, де діти можуть ділитися досвідом і переживаннями, отримуючи підтримку від однолітків та

соціального педагога. Це допомагає вихованцям подолати відчуття самотності;

Просвітницькі бесіди та лекції. Інформаційні заходи з актуальних тем: права та обов'язки, здоровий спосіб життя, безпека в інтернеті та підготовка до самостійного життя після випуску;

Ігри та вправи на згуртування колективу. Інтерактивні форми роботи, що формують командний дух, довіру, взаємодопомогу та позитивну взаємодію в групі.

Щодо форм роботи, практикували групові консультації з психологічних особливостей дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків. Індивідуальні консультації на запит. Консультування прийомних батьків та опікунів за індивідуальним запитом. Психологічна профілактика з метою попередження бродяжництва, а також профілактики асоціальної поведінки, наркоманії, тютюнопаління та вживання алкоголю проводиться профілактична робота: профілактичні бесіди, акції, тренінги, інформаційно-роз'яснювальні бесіди з показом відеоматеріалу. Учням надається об'єктивна інформація про вплив тютюну, алкоголю, наркотиків та інших ПАР на організм людини; формування вміння протистояти тиску однолітків; формування негативного ставлення до наркоманії. Проведення зборів з метою знайомства зі спеціалістами закладу. Проведення профілактичних розмов зі спеціалістами, тощо.

Інноваційним підходом у роботі стала програма «Наставництво», спрямована на підтримку дітей-сиріт. У межах цієї програми кожна дитина отримує дорослого волонтера, який постійно спілкується з нею, допомагає в навчанні та організовує дозвілля. Такий формат особливо важливий для дітей, які з різних причин не можуть бути інтегровані в сімейне середовище. Досвід показує, що присутність «значущого дорослого» суттєво позитивно впливає на емоційний стан дитини та сприяє її успішній соціальній адаптації.

IV. Етап оцінки ефективності корекційного впливу.

З метою перевірки ефективності психокорекційної роботи з учнями експериментального класу було проведено повторне діагностування за методикою, розробленою, яка спрямована на визначення стриманості –

нестриманості й типу агресивної поведінки підлітків (Додаток Б).

Результати діагностики дали змогу порівняти отримані дані до і після психокорекційної роботи (гістограма. 2.2).

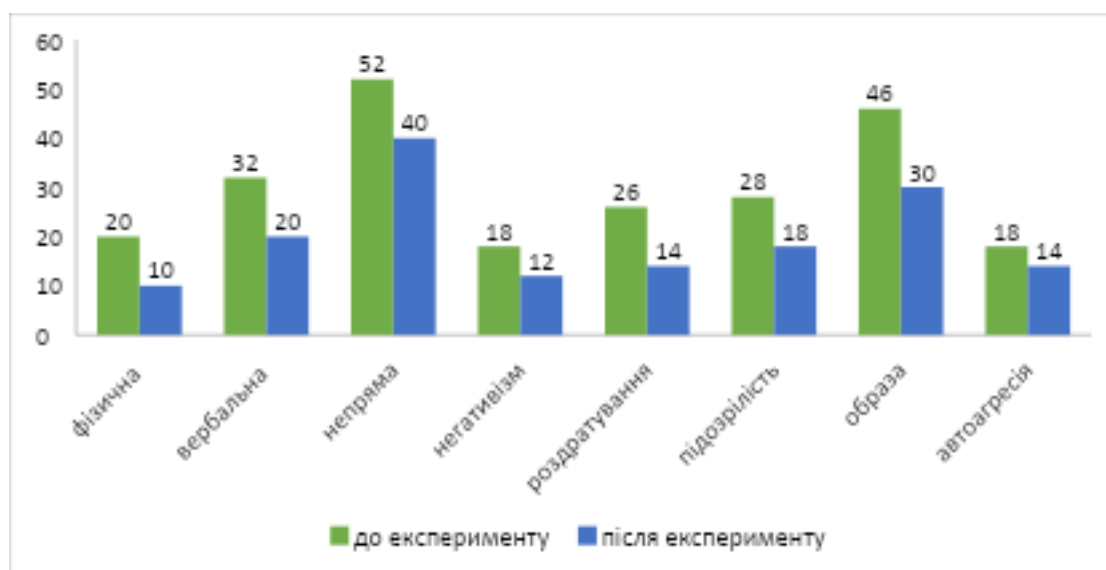

Рис. 2.2. Динаміка форм підліткової агресії

Психокорекційна робота позитивно вплинула зменшення підліткової агресії. Зокрема, на 12 % зменшився показник непрямой агресії, на 16 % - образи, на 12 % - вербальної агресії і роздратування, на 10% - фізичної агресії і підозрілості, на 6 % знизився показник негативізму, на 4 % - автоагресії.

Динаміку зниження ступенів агресивної поведінки відображено на гістограмі 2.3.

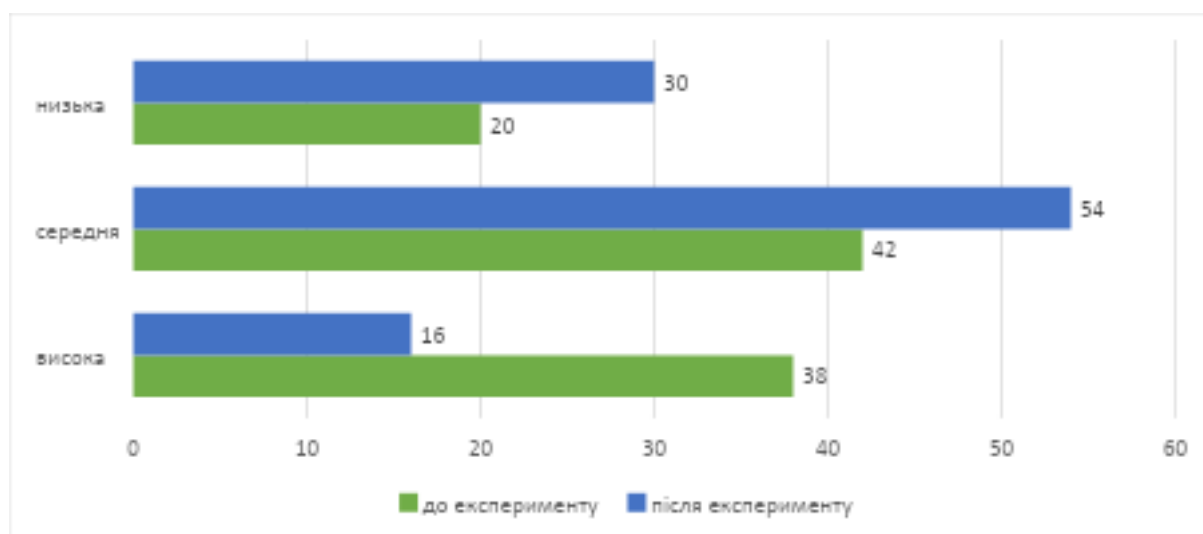

Рис. 2.3. Динаміку зниження ступенів агресивної поведінки дітей-сиріт

Зокрема, на 10 % зріс рівень низького ступеня агресивності, на 12 % - середнього, відповідно, показник високого рівня знизився на 22 %.

Порівняння тривожності дітей-сиріт підліткового віку за методикою Спілбергера-Ханіна узагальнено на рис. 2.3.

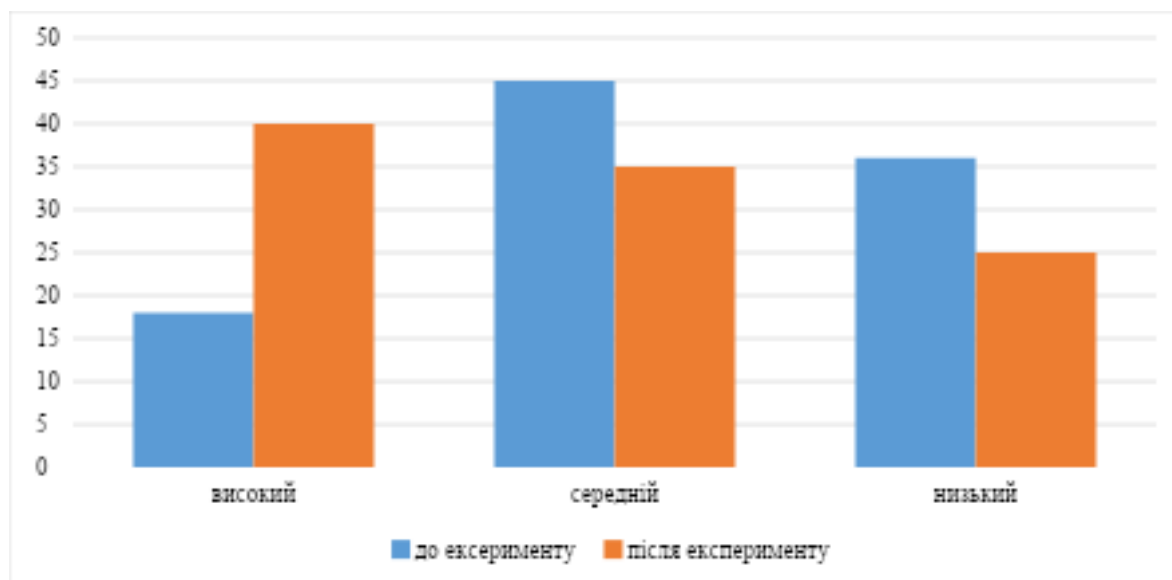

Рис. 2.3. Рівні тривожності дітей за методикою Спілбергера-Ханіна (контрольна діагностика)

Щодо ситуативної тривожності для досліджуваних характерно: у 8 (40%) експериментальної групи виявлено високий рівень ситуативної тривожності. Високий рівень ситуативної тривожності може виявляється у різних ситуаціях. За високого рівня тривожності може порушуватися увага, координація. У половини респондентів (45%) виявлено середній рівень ситуативної тривожності. Середній рівень ситуативної тривожності свідчить, що досліджуваний сприймає ситуацію на свою адресу. Виявлено низький рівень ситуативної тривожності у 13 (31%) респондентів. Низький рівень ситуативної тривожності може свідчити про нечутливість до можливих небезпек у конкретних ситуаціях, слабку мотивацію досягнення успіху.

Отже, процес подолання агресивності та зниження рівня тривожності дітей-сиріт є складною і структурованою роботою, що передбачає психолого-педагогічний вплив на їхню емоційно-вольову сферу. Створена нами програма

орієнтована на активізацію умов, які сприяють покращенню самооцінки й аналізу власних здібностей, що формує очікування успіху у різних аспектах життя. Вона також спрямована на розвиток емоційної стійкості, самоконтролю, здатності справлятися зі стресом і зміцнення позитивної оцінки результатів власних зусиль. Особлива увага приділяється розвитку незалежності та навичок саморегуляції, що забезпечують впевненість у власних силах і наполегливість у досягненні поставлених цілей. Все це свідчить про ефективність психокорекційної роботи, спрямованої на зниження підліткової агресивності.

Про ефективність корекційної програми свідчить збереження контингенту учнів. Зниження чинників ризику формування девіантних форм поведінки, числа правопорушень, випадків вживання психоактивних речовин. Освоєння конструктивної копінг-поведінки дітьми-сиротами, сформованість здатності планувати своє життя у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Отже, реалізація розробленої програми та технології у діяльності соціального педагога закладу загальної середньої освіти спрямована на досягнення прогнозованих результатів, якими є: соціальна компетентність підлітків - сукупність знань і вмінь, необхідних для соціальної діяльності, а також особистісних якостей, що забезпечують адаптацію особистості в суспільстві, сприяють її самоактуалізації та самоідентифікації; соціалізованість підлітка - результат соціалізації, що виявляється у сформованості рис, зумовлених статусом учня, а також у досягненні певного балансу між адаптованістю та відокремленням у конкретному соціальному середовищі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

У третьому розділі наукового дослідження охарактеризована практична діяльність соціально-педагогічної роботи з дітьми сиротами в освітньому закладі. Обґрунтовано провідні напрями роботи соціального педагога відносно підтримки дітей-сиріт в освітньому закладі. Здійснена діагностика психологічних особливостей дітей-сиріт підліткового віку в освітньому закладі.

Запропонована програма корекції агресивності та тривожності у дітей-сиріт підліткового віку.

З'ясовано, що професійна компетентність педагогів та вміння використовувати техніки побудови довіри у взаємодії з дитиною можуть частково пом'якшити негативний вплив деприваційних умов, характерних для державних закладів опіки. Лише систематичне виконання умов, які забезпечують реалізацію принципу довіри у вихованні дітей-сиріт, дозволить надавати ефективну підтримку дітям, позбавленим батьківського піклування, та сприяти поліпшенню результативності виховного процесу загалом. Успішна соціальна робота з цією категорією дітей вимагає глибокого розуміння їхніх психосоціальних потреб і впровадження методів, що не тільки захищають, але й сприяють розкриттю потенціалу кожної дитини. Така робота повинна бути не просто інструментом допомоги, а дієвим засобом соціальної інтеграції, спрямованим на підготовку дітей до повноцінного життя як самодостатніх членів суспільства.

Оскільки для кваліфікаційного дослідження було необхідно отримати від кожного респондента уніфіковану інформацію, яка дозволяє проводити порівняння результатів між собою та з іншими статистичними даними, найдоцільнішим виявилось використання стандартизованих методик. Ми з'ясували, що діти демонструють високий рівень тривожності та ворожості стосовно дорослих. Також рівень тривожності та ворожості дітей один до одного є приблизно однаковим.

ВИСНОВКИ

1. З'ясовано поняття соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в науковій літературі.

Встановлено, що проблема сирітства в Україні залишається актуальною й серйозною, причинами якої є як економічні, так і культурні та психологічні фактори. Для її подолання необхідно посилити роботу в напрямку запобігання цьому явищу, зокрема через розширення соціальної підтримки для сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Особлива увага має бути приділена підвищенню культурного й духовного рівня суспільства, з фокусом на пропагуванні сімейних цінностей як основи здорових взаємовідносин. Розвиток та активне впровадження сімейних форм виховання для дітей-сиріт сприятимуть їхній успішній інтеграції у суспільство. Турбота про дітей, які втратили батьківське піклування з різних причин, повинна стати одним з пріоритетів державної соціальної політики.

2. Обґрунтовано нормативно-правове регулювання соціальної підтримки дітей сиріт в Україні.

На основі аналізу нормативно-правових документів констатовано, що питання соціального захисту дітей постійно перебуває в полі зору держави. Розв'язувати питання забезпечення прав дитини покликані органи державної влади та місцевого самоврядування. До їхньої структури входять служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Пріоритетним напрямом їхньої діяльності є створення умов для виховання дітей-сиріт у родинному колі. Насамперед популяризується усиновлення, опіка та піклування. Якщо ж такої можливості немає, проводиться робота щодо їхнього влаштування в альтернативні форми сімейного виховання: прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу чи патронатні родини.

3. Проаналізовано технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами.

Встановлено, що діти-сироти легко піддаються впливу однолітків і

потрапляють у групи, які часто культивують асоціальні життєві цінності. Середовище, стиль життя та коло спілкувань сприяють розвитку й закріпленню девіантної поведінки. Негативний клімат у ряді сімей створює умови для формування відчуженості, грубості, неприязні та опозиційності в поведінці деяких підлітків. Це часто призводить до того, що молодь прагне діяти наперекір оточуючим - зі злістю, демонструючи непокору та агресивність, що нерідко переростає у руйнівні вчинки. Окрім того, активний розвиток самосвідомості та самокритичності в цьому віці змушує дитину помічати суперечності не лише у зовнішньому світі, але й у власному сприйнятті себе та навколишньої дійсності. Ці фактори стають важливими передумовами для розробки ефективних методик взаємодії з підлітками задля їхньої соціальної адаптації та зменшення проявів агресії.

Розглянуто сучасні технології роботи соціальних педагогів у запобіганні та корекції проявів агресії серед дітей-сиріт, а також охарактеризовано методики визначення агресивних станів у підлітків. Формування особистості підлітка відбувається не ізольовано, а в контексті його найближчого оточення, з особливим акцентом на значущість малих груп, у яких він соціалізується. Найважливішу роль у цьому процесі відіграє сім'я. Поєднання несприятливих біологічних, психологічних, сімейних і соціально-психологічних факторів суттєво впливає на весь спосіб життя підлітка, викликаючи порушення емоційних стосунків із найближчим оточенням.

4. Здійснено діагностику психологічних особливостей дітей-сиріт.

Оскільки для кваліфікаційного дослідження було необхідно отримати від кожного респондента уніфіковану інформацію, яка дозволяє проводити порівняння результатів між собою та з іншими статистичними даними, найдоцільнішим виявилось використання стандартизованих методик. Ми з'ясували, що діти демонструють високий рівень тривожності та ворожості стосовно дорослих. Також рівень тривожності та ворожості дітей один до одного є приблизно однаковим.

5. Розроблено програму корекції агресивності та тривожності у дітей-сиріт

підліткового віку.

На основі результатів констатувального дослідження встановлено необхідність розробки програми корекцій мета якої зниження в підлітків рівня агресії та тривожності до стану норми з контролем результату й закріпленням позитивного ефекту до кінця корекційної програми. Програма включає аналіз основних напрямків виховної роботи, ознайомлення з сучасними методами і формами виховання, технологічні аспекти педагогічної взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Вона орієнтована на підготовку майбутніх фахівців до виконання професійних завдань з організації освітньо-виховного процесу для даної категорії дітей. Серед інноваційних підходів у роботі з дітьми-сиротами особливу увагу приділяють використанню анімаційних заходів для попередження девіантної поведінки, а також ігровій і арт-терапії, які сприяють ефективній соціалізації. Комплексне впровадження цих методів допомагає дітям-сиротам краще інтегруватися у середовище навчальних закладів.

Ефективність спеціально розробленої корекційної програми для роботи соціальних педагогів підтверджується підвищенням рівня соціальної компетентності та адаптованості дітей-сиріт, а також сприяє професійному розвитку самих педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул І. Робота соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід Черкащини: матеріали ІІІ регіонального круглого столу. Умань, 2016 р.
2. Бобак О. Підготовка соціального педагога до організації роботи з сім'єю як первинного інституту соціалізації дитини. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. № 3. С.152-158.
3. Бондаренко Н. О., Паніматченко Є. Р. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами. Проблеми модернізації України : [зб. наук. пр.] / МАУП. К.: МАУП. Вип. № 11, 2020. С. 89-93.
4. Бундак А. М. Соціально-психологічний супровід соціальних сиріт. Соціально-психологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу. С. 29.
5. Бурак В.Я., Бук М.О. Правове забезпечення соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2026. Серія ПРАВО. Випуск 9, 2026. С. 148-154
6. В Україні майже 46 тисяч дітей, позбавлених батьківського піклування – Мінсоцполітики. URL: <https://suspilne.media/715984-vukraini-majze-46-tisac-ditej-rozbavlenih-batkivskogo-pikluvanna-minsocpolitiki/> (дата звернення: 01.02.2026).
7. Веретенко І. М. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / І. М. Веретенко // “Молодий вчений”. 2017. № 5 (45). С. 292–295.
8. Вольнова Л. М. Психолого-педагогічні аспекти профілактичної роботи з типологічними групами важковиховуваних підлітків / Л. М. Вольнова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2015. Вип. 20. С. 125–134.
9. Девіс Л. А. Психологічні проблеми розвитку та формування особистості дітей-сиріт. *Актуальні проблеми психології*. Вип. 26, 2019. С. 102-108.

10. Демиденко Н.; Москальова Л. Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей-сиріт як актуальна проблема сьогодення. In: Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти: Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 23-24 жовт. 2019 р. Бердянськ, 2019. р. 173-177.
11. Демчук О.О., Лазарчук В.В. Психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. Київ– Ніжин. Видавець « ПП Лисенко М.М.». 2018. С. 102-110
12. Державний стандарт соціальної послуги догляду та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних: наказ Міністерств соціальної політики України від 09 березня 2021 р. No 115. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0856-21#Text> (дата звернення: 24.11.2025).
13. Деякі питання реалізації експериментального проекту із забезпечення догляду і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах, наближених до сімейних, на засадах співфінансування з державного бюджету та місцевих бюджетів: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2025 р. No 1285 / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2025-п#Text>.
14. Європейська гарантія для дітей – частина євроінтеграційного поступу України: Представництво Європейського Союзу в Україні. 25.07.2025 р. URL: <https://surl.li/adfnmw>.
15. Єсіна Н. О., Лисак А. О. Аналіз досвіду роботи соціального працівника з соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах прийомної родини. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 220-річчю від дня заснування Ун-ту, м. Харків, 7 листоп. 2024 р.

- / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: Ю. Д. Бойчук та ін. Харків, 2024. С. 86–91.
- 16.Золотарчук Д. Р. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування в умовах воєнного стану = Social work with orphans and children deprived of parental care in the conditions of the state of war : Кваліфікаційна робота магістра / Д. Р. Золотарчук. – Одеса, 2024. – 88 с.
 - 17.Іноваційні форми роботи педагога-психолога з дітьми-сиротами. Укр. держ. центр соц. служб для молоді; Укр. ін-т соціальних досліджень. URL://<http://festival.1september.ru/articles/624328/> (дата звернення 09.03.2026)
 - 18.Кайдалова Л. Г. Використання ідей В. О. Сухомлинського при організації соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами (50–80-ті рр. XX століття) / Л. Г. Кайдалова, Л. А. Штефан // Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського : матеріали наук.-практ. конф., Харків, 27 верес. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. С. 59–63.
 - 19.Канішевська Л. В., Кузьменко Л. В., Свириденко С. О. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві: навч.-метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2013. 336 с.
 - 20.Коваленко А. Скільки в Україні є сиріт, які можуть бути усиновленими? Дані служби у правах дітей. 2025. 1 червня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/skilki-v-ukrajini-ditey-sirit-u-simeynih-formah-vihovannya-308432> (дата звернення: 24. 11.2025).
 - 21.Ковальчук О. В, Червенко О. О. Соціальна робота з дітьми, котрі залишились без батьківського піклування: технологічний аспект. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. 75 пр. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. Випуск 23. С. 164- 170.
 22. Коловоротна Н. А., Єсіна Н. О. Соціально-педагогічна діяльність з адаптації дітей-сиріт у прийомній сім'ї. Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, присвяч. 220-річчю від дня заснування Університету,

- Харків, 23 трав. 2024 р. / Харків. нац. пед.ун-т ім. Г. С. Сковороди та ін. ; редкол.: Ю. Д. Бойчук, С. В. Бережна, М. П. Васильєва та ін. Харків, 2024. С. 65–68.
23. Коношенко С. В. Психолого- педагогічні засади правового виховання старшокласників шкіл- інтернатів / С.В.Коношенко,Н.А.Коношенко,І.О.Кіс // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. - 2019. - №6 (329),жовтень.- Ч.1. – С.154-163.
 24. Конституція України
 25. Кузьмін Д., Леміш Н. Правові засади соціально-педагогічної підтримки здобувачів освіти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Право, 2025. С. 209.
 26. Кузьміна М. Шеховцов О. Практичні підходи до організації соціальної роботи з сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі» (м. Запоріжжя, 15 жовтня 2025 . С. 119-121
 27. Курінна С. М. Аналіз соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в дитячому будинку // Педагогічна освіта: теорія і практика. 2013. Вип. 14. С. 352–357.
 28. Лялюк, Г. М. Взаємна довіра як умова виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми. Гірська школа Українських Карпат. Вип. № 22, 2020. С. 198-202
 29. Ляшенко І.М. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у процесі їх адаптації до життя в 68 прийомній сім'ї. Наукові записки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2017. Т. 2(45). С. 62-65.
 30. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 276 с.

- 31.Мартінова Н. В., Гриценко С. О. «Система державного регулювання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: аналіз та перспективи». Дніпро: Видавництво «Подільська книгарня», 2017. 240 с.
- 32.Мельник І. П., Горбунов О. В. «Методи та стратегії формування товарного асортименту в магазинах». Львів: Видавництво «Світ», 2016. 180 с.
33. Пеша І.В., Яблонська Т.М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики // Особистість у кризових умовах тактичних ситуацій життя: матеріали V Міжнародної науковопрактичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми)/ Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Суми :Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. С.
34. Плугатор І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945- 1990 рр.) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 269 с.
- 35.Поліщук О. А. Характерні особливості роботи соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. - 2019. - №6 (329), жовтень.- Ч.1. – С.118-127.
- 36.Пономаренко Л., Полякова О. Нормативно-правове забезпечення наставництва як форми підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальна робота: виклики сьогодення : Збірник наукових праць за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. – С. 149-153
- 37.Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15?find=1&text=патрон#n91> (дата звернення: 24. 11.2025).
- 38.Про права дитини : Конвенція ООН від 20 листопада 1989 р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 24. 11.2025).

39. Про права осіб з інвалідністю: Конвенція ООН від 13 грудня 2006 р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 24. 11.2025).
40. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n75> (дата звернення: 24. 11.2025).
41. Про схвалення Стратегії забезпечення кожної дитини в Україні на зростання в сімейно-му оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2024 р. No 1201- р. / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-r#Text> (дата звернення: 24. 11.2025).
42. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. No 302/ Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
43. Програма «Дитина не сама»: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни 2022
44. Раєвська Я. М. Соціально-психологічний супровід соціальних сиріт / Я. М. Раєвська // Актуальні проблеми психології. 2015. Том XI. Вип. 14. С. 130–139.
45. Роєнко С. Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. (4), 2020. С 40-49.
46. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. 3
47. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Дис. ... канд. пед.наук: 13.00.05. Київ, 2015. 329 с.
48. Сосноковська Д. О., Пономаренко Л. І. Нормативно-правова база соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна*

- підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (04 червня 2024 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. С. 124-127
49. Стеца Н. В. Міждисциплінарна взаємодія у соціальній роботі: теорія і практика. Молодь і ринок. Вип. о 10 (242), 2025, с. 111-116
50. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022-2027 рр. «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»: Керівний комітет прав дитини (CDENF). 26 лютого 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4> (дата звернення: 24. 11.2025).
51. Суліменко О. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Ввічливість. Humanitas, 4, 2022. С. 68–75, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.4.9> (Дата звернення : 20.12.2025)
52. Терновець, О.М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження. URL: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/Visnuk_ped_2012_5_1.pdf
53. Яковлєва, В.А. Подолання наслідків соціального сирітства, як показник безпеки життєдіяльності суспільства. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Вип. №6, 2011. С.205-212.
54. Ярмолинська І. Аналіз зарубіжного досвіду реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. No 2. С. 155–158.
55. Care in Action – Турбота в дії. Що ми робимо. URL: <https://care-inaction.org/ua/what-we-d>
56. U-LEAD роз'яснює громадам специфіку созахисту дітей, які постраждали від агресії пф. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3479511-ulead-rozasnue-gromadam-specifiku-soczahistu-ditej-aki-postrazdali-vid-agresii-rf.html> (дата звернення: 24. 11.2025)

Додаток

Ігрові вправи «Шлях довіри»

Інструкція: Розійдіть по двоє. Я хочу запропонувати вам гру, яка називається "Шлях довіри". Полягає вона в наступному: один із вас двох одягає пов'язку на очі так, щоб нічого не бачити. Інший буде ведучим. Коли ти ведучий – ти маєш провести "сліпу" дитину по приміщенню так, щоб вона відчувала себе спокійно і впевнено. Час від часу роби паузу, щоб твій товариш зміг помацати різні речі: великі та маленькі, гладкі та шорсткі. Ти можеш провести його до місця, де предмет видає звук чи запах. Тільки нічого не кажи для цього. Через п'ять хвилин я зателефоную дзвіночком – тоді ви поміняєтеся ролями. А ще за п'ять хвилин я зателефоную ще раз – і тоді ви повертаєтеся назад у коло, і ми поговоримо про те, що ви пережили під час прогулянки. Перед початком домовтеся з партнером, як він вас вестиме: за руку чи якимось іншим способом.

Для старших дітей можна продовжувати інтервали до десяти хвилин.

Аналіз вправи:

- Як ти почував себе, коли був "сліпим"?
- Вів тебе твій поводитир дбайливо й упевнено?
- Чи знав увесь час, де ти?
- Чи знайшов ти щось цікаве, що цікаво помацати, понюхати чи послухати?
- Як ти себе почував у ролі поводиря?
- Чи намагався ти привести свого партнера до тих місць, де йому точно щось сподобалося?
- Що ти робив, щоб викликати та зміцнити довіру свого партнера?
- Коли тебе було краще: коли ти вів чи коли тебе вели?

«Який я є і яким я хочу бути»

Інструкції. Учасники діляться на пари і послідовно «ліплять» одна з одної скульптуру свого стану — реальну та бажану, а потім самі приймають виліплені пози, на якийсь час замираючи в них. Можливе озвучування свого стану неартикулярними звуками. Після того, як усі учасники виконали завдання, розпочинається обговорення. Спочатку висловлюються учасники тренінгу, потім ведучий. Він стимулює обговорення наступних питань:

- Що ви відчули, коли входили в образ скульптури – реальної та бажаної?
- Чи були моменти, які вас здивували?
- Які відмінності ви помітили між "я" - реальним і "я" - бажаним у себе та в іншого?
- Чи є у вашому житті людина, на яку ви хотіли б бути схожі? Чим він вас приваблює?
- Чи збігається бажаний для вас стан зі станом, що демонструється цією людиною?

«Чорне та біле»

Група обирає людину, з якою хотіла б попрацювати з тих, хто зголосився. У центр групи ставляться 2 стільці: «чорний» і «білий» (при цьому не так важливо, щоб вони справді були відповідними кольорами). Поки учасник знаходиться за дверима, групі дається завдання: «Ці 2 стільці – абсолютно різні, і те, на який стілець сяде (ім'я), залежатиме те, що ви йому скажете. Якщо він сідає на

«білий», то ви кажете йому лише добре, якщо на «чорний» – навпаки. Я попрошу вас бути щирими та нічого не вигадувати. Спробуйте відстежити, як зміниться поведінка людини, коли вона сидітиме на одному стільці та на іншому стільці». Учаснику пропонується сісти на стілець, який йому більше подобається (нагадаємо, що про завдання, поставлене перед групою, учасник не знає). Після вправи – ведеться робота з конкретними відносинами та почуттями, як у основного учасника, і у всієї групи.

На закінчення цього заняття буде краще, якщо кожен учасник скаже свою думку про те, що він сьогодні пережив, що йому сподобалося, а що ні. Ведучому бажано заохочувати спроби співробітництва, встановлення тісних емоційних контактів, самому швидко реагувати на те, що відбувається у групі.